

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

RADO OSREDKAR

EKONOMSKI VZROKI OBOROŽENEGA SPOPADA: PRIMER SFRJ

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

RADO OSREDKAR
Mentor:izr. prof. dr. Marjan Malešič

EKONOMSKI VZROKI OBOROŽENEGA SPOPADA: PRIMER SFRJ

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

KAZALO

SEZNAM KRATIC	1
1. UVOD	2
2. METODOLOŠKO HIPOTETIČNI OKVIR.....	3
2.1 Namen in predmet proučevanja	3
2.2 Hipoteze	3
2.3 Metode proučevanja	4
2.4 Opredelitev temeljnih pojmov	5
3. EKONOMSKI VZROKI OBOROŽENEGA SPOPADA	12
3.1 Družbena moč.....	12
3.2 Ekonomski vir moči in oborožen spopad.....	14
4. EKONOMSKI IN POLITIČNI RAZVOJ SFRJ OD DRUGE SVETOVNE VOJNE DO LETA 1991	18
4.1 Obdobje od druge svetovne vojne do Titove smrti leta 1980	18
4.2 Posebnosti ekonomskega in političnega razvoja od leta 1980 do leta 1991.....	24
4.3 Povzetek posebnosti ekonomsko političnega razvoja SFRJ v obdobju od druge svetovne vojne do leta 1991	27
4.4 Pregled pomembnejših ekonomskih in političnih posebnosti razvoja posameznih republik SFRJ od druge svetovne vojne do začetka nasilja na njihovem ozemlju	31
4.4.1 Slovenija.....	31
4.4.2 Hrvaška	34
4.4.3 Bosna in Hercegovina	37
4.4.4 Srbija in Črna gora	39
5. EKONOMSKI VZROKI OBOROŽENEGA SPOPADA NA OZEMLJU SFRJ – PREGLED PO POSAMEZNIH REPUBLIKAH.....	44
5.1 Slovenija.....	44
5.2 Hrvaška.....	45
5.3 Bosna in Hercegovina	47
5.4 Srbija in Črna gora (ZRJ).....	51
6. ZAKLJUČEK.....	54
7. LITERATURA	58

SEZNAM KRATIC

BDP	Bruto domači proizvod
BiH	Bosna in Hercegovina
BNP	Bruto nacionalni proizvod
ES	Evropska skupnost
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica (Hrvaška demokratična skupnost)
JLA	Jugoslovanska ljudska armada
SFRJ	Socialistična federativna republika Jugoslavija
SZDL	Socialistična zveza delovnega ljudstva
USD	ameriški dolar
ZSSR	Zveza sovjetskih socialističnih republik
ZRJ	Zvezna republika Jugoslavija

1. UVOD

Razmerju med nacionalno ekonomijo in nacionalno varnostjo pripisujejo ustrezno veljavo vsi ključni teoretični pristopi k mednarodnim odnosom, ekonomiji ter varnosti v dvajsetem stoletju, in sicer politični realizem, liberalizem ter marksizem¹ (glej Malešič, 1994: 97–104). Ena najpomembnejših dimenzij varnosti je prav gotovo nasilje oziroma odsotnost le-tega, zato sem se odločil za analizo primera ekonomskega vpliva na nasilje oziroma na določeno dimenzijo, na oborožen spopad, kajti menim, da bi širše zastavljena analiza presegala okvire tega diplomskega dela. Moja predpostavka o ekonomskih vplivih na oborožen spopad bo temeljila na delih več avtorjev (Crawford in Liptschutz, 1998; Prezelj, 2000; Strange, 1995; Buzan, 1991; Buzan in drugi, 1998 ...), ki so potrdili močno povezanost med nacionalno ekonomijo in varnostjo oziroma med ekonomsko in drugimi dimenzijami varnosti.

Analizo ekonomskih vzrokov oboroženega spopada bom prikazal na primeru študije Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ). Leta 1981 je prišlo v eni od njenih pokrajin do izredno brutalnega ukrepanja proti demonstrantom albanske narodnosti. Dogodek je napovedal začetek trajnega in nasilnega procesa razpada SFRJ. Proces razpada pa je spremljal najhujši izbruh nasilja na evropskih tleh po drugi svetovni vojni. V diplomskem delu bom poizkušal določiti ekonomske vzroke za to nasilje ter ugotoviti povode za brutalen spopad narodov, ki so več desetletij živeli v skupni državi.

Menim, da primer razpada SFRJ še ni bil dovolj analiziran, saj kompleksnost vzrokov za izbruh nasilja presega okvire enega samega dela. Za analizo tega primera je treba uporabiti različne pristope, a se je treba zavedati, da noben pristop sam po sebi ne more razložiti kompleksnosti dogodkov v vseh njihovih razsežnostih. Namen diplomskega dela je obrazložiti in razjasniti ekonomske vzroke za začetek spopada in morda s tem vsaj delno postaviti raziskovalni okvir ostalim avtorjem, ki imajo namen analizirati vzroke razpada SFRJ in bi pri tem uporabili tudi druge analitične pristope.

¹ Temeljna predpostavka realistične teorije je trdna ekonomija močne države, ki omogoča zagotoviti varnost. Liberalizem izhaja iz predpostavke, da pri povečanju državne blaginje obrambno breme vse manj pritiska na ekonomsko dejavnost. Mnenje je tudi, da se z globalizacijo trgovinskih in finančnih tokov zmanjšujejo ekonomske spodbude za sovražnost med državami, kar ustvarja razmere za miroljubni svetovni red. Marksistična

2. METODOLOŠKO HIPOTETIČNI OKVIR

2.1 Namen in predmet proučevanja

Namen diplomskega dela je analiza ekonomskih vzrokov, ki so vplivali na izbruh oboroženega spopada ob razpadu SFRJ. Zanimalo me bo predvsem, zakaj in kako je sploh prišlo do razpada SFRJ, vzroke pa bom iskal od ustanovitve skupne države med drugo svetovno vojno do samega razkroja. Posvetil se bom razvoju SFRJ, in sicer tako v gospodarskem kot v političnem smislu. Zanimale me bodo posebnosti razvoja države in vzroki za začetek nasilja na njenem ozemlju.

Predmet diplomskega dela so torej ekonomski vzroki za oborožen spopad. Obravnave problematike se bom lotil na konkretnem primeru razpada SFRJ. Zavedam se, da so ekonomske vplive na nasilje proučevali že različni avtorji (Prezelj, 2000; Bizjak, 1997 ...), a je po mojem mnenju problematika izredno široka in omogoča vedno nove ugotovitve.

Poudariti moram, da bo pristop k diplomskemu delu ekonomsko determinističen. Za najpomembnejše izhodišče, iz katerega bo izhajala moja analiza, bom vzel ekonomske vzroke za razpad SFRJ in za pričetek oboroženega spopada na ozemlju SFRJ.

2.2 Hipoteze

V diplomskem delu me zanima predvsem konkreten primer dolgotrajnih oboroženih spopadov na ozemlju nekdanje SFRJ. Že med pregledovanjem literature, ki obravnava oborožene spopade v SFRJ, sem spoznal kompleksnost izbrane teme diplomskega dela. Odločil sem se, da bom vzroke za oborožene spopade na ozemlju te države obravnaval z vidika ekonomskih vplivov, saj se strinjam s trditvijo Baalama in Westha (1996: 67), da je ekonomski vpliv² najpomembnejši posamezni vpliv na družbo. Kljub pomembnosti ekonomskih dejavnikov seveda ne smemo povsem zanemariti političnih, vojaških ter ideoloških dejavnikov, ki so ravno tako pomembno in odločujoče vplivali na oborožene spopade.

teorija pa predpostavlja, da igra obrambna poraba vidno vlogo v politični ekonomiji države (Malešič, 1994: 97-104).

² V tem diplomskem delu ne govorim ekonomskem vzroku, temveč o ekonomskih vzrokih.

Zaradi tega bom proučil tudi razmerja med ekonomskimi in zgoraj omenjenimi dejavniki, ki so pomembno vplivali na oborožene spopade na ozemlju SFRJ, saj so neposredno oziroma posredno povezani.

Glavna hipoteza analize tega diplomskega dela je:

- Ekonomski vzroki so bili najpomembnejši posamični dejavniki, ki so vplivali na pričetek oboroženih spopadov na ozemlju nekdanje SFRJ.

Pri dokazovanju glavne hipoteze si bom pomagal z naslednjo izvedeno hipotezo:

- Ekonomski vir moči posameznih republik je bistveno vplival na krepitev narodnostno opredeljene politične identitete na ozemlju SFRJ, s tem je vplival tudi na slabitev zvezne ter na krepitev republiških oblasti. Krepitev republiških oblasti je pomenila zmanjševanje pomena centraliziranih virov moči in prav to je najbolj vplivalo na oslabitev vezi med narodi SFRJ in na poznejše oborožene spopade na ozemlju SFRJ.

Glavna in izvedena hipoteza mi bosta omogočili proučiti dogajanje na ozemlju SFRJ. Pri tem se bom z njuno pomočjo osredotočil na ekonomske dejavnike, ki so s svojim delovanjem ali nedelovanjem posredno ali neposredno prispevali k začetku oboroženega spopada, ki je bil tako vzrok kot posledica razpada SFRJ.

2.3 Metode proučevanja

V diplomskem delu sem se oprl na naslednje teoretične raziskovalne metode: analizo in interpretacijo primarnih in sekundarnih pisnih virov, deskriptivno-zgodovinsko metodo ter sintetično metodo.

- Analiziral in interpretiral sem različne pisne vire. Analitično-interpretativno metodo sem uporabil za izluščenje relevantnih dejstev iz številnih knjig in člankov, ki predstavljajo problematiko nasilja na ozemlju nekdanje SFRJ, a se le redko dotikajo ekonomskih vzrokov za samo sprožitev ter stopnjevanje le-tega. S pomočjo analize in interpretacije sem definiral in opredelil ekonomske vzroke, saj so predvsem ti pomembni za moj pristop k diplomskemu delu. Pri sami analizi drugih vplivov sicer nisem zanemarjal, vendar jih ali nisem poudarjal, ali pa sem jih vzel za dejstvo, ki so ga dokazali že drugi avtorji. Tako

sem v relativno velikem številu virov našel predvsem opis poteka zmanjševanja moči zvezne države. Avtorji so manj pozornosti namenjali samim vzrokom za tak potek zmanjšanja centraliziranih virov moči. Zato sem se posvetil predvsem ekonomskim vzrokom za tak razvoj dogodkov na tleh SFRJ. Pri tem sem s pomočjo analitično-interpretativne metode izluščil predvsem tista ekonomska dejstva, ki so po mojem mnenju bistveno vplivala na potek razpada SFRJ.

- S pomočjo deskriptivno-zgodovinske metode sem opisal in ugotavljal posamezna relevantna dejstva, ki so na kakršenkoli način vplivala na pojav in izvajanje nasilja na tleh SFRJ. S to metodo sem opisal in predstavil ekonomske vzroke za začetek krize ter dejstva, ki so po mojem mnenju onemogočila miren razpad države. Deskriptivno metodo sem uporabil na pri opisu dogodkov, saj sem z njeno pomočjo opisal razvoj države od druge svetovne vojne vse do leta 1991, ko se je z vojno v Sloveniji začel oborožen spopad na tleh SFRJ. Sproti sem s pomočjo analize izluščil nekatere ekonomske dejavnike, ki so pomembno vplivali na poznejši nasilni razpad države.
- Temu je sledila analitično sintetična metoda, s pomočjo katere sem vzroke in dejstva spet združil v celoto. Pri tem mislim na številne vire, ki se ukvarjajo predvsem s političnimi in nacionalističnimi vidiki nasilnega razpada SFRJ. Vendar se skoraj noben vir ne more izogniti vsaj delnemu omenjanju ekonomskih dejavnikov, ki so tudi pomembno vplivali na razvoj dogodkov na tleh SFRJ. Tako sem s pomočjo analitično sintetične metode sestavil celoto, ki nam predstavlja ekonomsko analizo oboroženega spopada na ozemlju SFRJ.

2.4 Opredelitev temeljnih pojmov

Ključni pojmi tega dela so nacionalno gospodarstvo, oborožen spopad ter SFRJ³.

Nacionalno gospodarstvo

»Ekonomija⁴ raziskuje, kako ljudje in družba zaposlujejo redke resurse, ki imajo alternativno uporabo, s ciljem proizvajati različne dobrine in jih razdeliti med sedanjo in bodočo potrošnjo

³ Oziroma njena naslednica Zvezna Republika Jugoslavija (ZRJ).

⁴ **ekonomija -e ž (i)** : veda o gospodarstvu ('Slovar slovenskega knjižnega jezika', 1993–1997 elektronska izdaja verzija 1.0, Inštitut za Slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in avtorji)

ter med posameznike in družbene skupine« (Hrovatin, 1998). Predmet proučevanja ekonomije oz. ekonomske znanosti je gospodarstvo, katerega ožji segment je nacionalno gospodarstvo.

Koncept nacionalnega gospodarstva je nastal s pojavom moderne nacionalne države, kjer je vzpodbudil potrebo po definiranju ekonomskega prostora, nad katerim je država imela nadzor. Ekonomski prostor je bil razdeljen in ljudi na njem so prešteli in obdavčili, ko so prehajali med različnimi območji. Nacionalno gospodarstvo bi lahko opredelili kot skupek ekonomskih pojavov, ki se pojavljajo znotraj meja nacionalne države ter so bolj povezani med sabo kot z ekonomskimi pojavi v drugih državah (glej Howard, 2002: 9–14).

Značilni indikatorji nacionalnega gospodarstva so predvsem naslednji.

- Bruto domači proizvod (BDP) in Bruto nacionalni proizvod (BNP): kolikšno količino proizvodov in storitev je določeno gospodarstvo proizvedlo v določenem obdobju, je mogoče meriti na dva načina, in sicer kot BDP ali kot BNP (glej Hrovatin, 1998: 176–177). BDP je določen na osnovi lokacije proizvodnih faktorjev oziroma gospodarskih subjektov⁵, medtem ko je BNP določen na osnovi lastnine proizvodnih faktorjev. BNP tako vključuje vse dohodke, ki so jih prejeli prebivalci ali podjetja določene države, torej tudi dohodke, ki so jih ustvarila podjetja ali posamezniki ne le »doma«, ampak tudi v tujini (v primeru, da so podjetja/prebivalci lastniki proizvodnih faktorjev v tujini). Po drugi strani pa BNP izključuje dohodke, ki so jih sprejeli tuji lastniki proizvodnih faktorjev (Lah, 2000a: 49).
- Inflacija pomeni splošen dvig cen vseh proizvodov in storitev. Merimo jo s pomočjo inflacijske stopnje, ki nam pove velikost spremembe povprečne ravni cen v določenem obdobju (Lah, 2000a: 53). Delimo jo na inflacijo povpraševanja, ki nastane zaradi povečanja katerekoli oblike agregatnega povpraševanja, kadar se gospodarstvo približuje polni zaposlenosti, ter na stroškovno inflacijo, ki se pojavi, kadar prihaja do zmanjšanja agregatne ponudbe zaradi povečanja stroškov ob sorazmerno visoki nezaposlenosti in nizki stopnji izkoriščenosti zmogljivosti.
- Brezposelnost: prebivalstvo določene države lahko delimo v več funkcionalnih skupin, in sicer zaposlene oz. tiste, ki opravljajo kakršnokoli plačano delo, brezposelne oz. tiste, ki nimajo zaposlitve, a aktivno iščejo delo, ter druge (šolajoče se, mlade, upokojence ...). Slednji tvorijo neaktivno oziroma vzdrževano prebivalstvo, zaposleni in brezposelni pa so aktivno prebivalstvo ali tudi delovna sila. Stopnjo brezposelnosti dobimo, če število

⁵ BDP pomeni vsoto vrednosti vseh končnih proizvodov in storitev proizvedenih v določenem gospodarstvu v enem letu na ozemlju določene države.

brezposelnih delimo s celotno delovno silo. Brezposelnost delimo na frikcijsko brezposelnost, ki se pojavlja zaradi stalne menjave zaposlitve prebivalstva, ki je normalno zaposleno, strukturno brezposelnost oziroma brezposelnost, ki se pojavlja zaradi gospodarskega razvoja⁶, ciklično brezposelnost, ki je posledica cikličnega padanja in rasti gospodarstva, ter na prikrito oziroma latentno nezaposlenost, ki predstavlja zaposlene, ki ničesar ne prispevajo k BDP (Hrovatin, 1998: 199-210). Število brezposelnega prebivalstva lahko ugotovljamo z dvema metodama, in sicer z metodo administrativnih registrov⁷ nezaposlenih oseb in z metodo anketiranja določenega vzorca gospodinjstev v določenem referenčnem obdobju⁸ (Lah, 2000a: 51).

- Gospodarska rast je empirično merjena kot rast domačega proizvoda BDP (če upoštevamo še rast prebivalstva kot rast bruto domačega proizvoda na prebivalca BDP/p.c.) in je opredeljena kot stopnja povečanja proizvoda kot takega na osebo (Senjur, 2002: 6–7). Ta rast naj bi pomenila predvsem količinske spremembe. Kadar pa želimo poudariti tako količinske kot kakovostne spremembe v gospodarstvu, uporabljamo širši koncept gospodarskega razvoja. Pri razvoju je poudarek na kakovosti, novostih, strukturnih spremembah, pa tudi na povečevanju (Senjur: 2002, 7).

Za potrebe tega diplomskega dela bom pojem nacionalnega gospodarstva uporabljal tudi kot pojem, ki opredeljuje zakonitosti, ki so značilne za gospodarsko dejavnost, za faze procesa gospodarjenja in aplikacijo teh zakonitosti na družbo. Ekonomske oziroma gospodarske odnose in pojave prištevamo med posebne družbene pojave, ki nastajajo zaradi zadovoljevanja človekovih potreb. Človek ne more zadovoljiti vseh motivov in potreb istočasno, zato mora gospodarno iskati najugodnejše razmerje med različnimi motivi in potrebami (glej Bunc, 1988).

Zaradi boljšega razumevanja gospodarstva pa je potrebno izpostaviti še naslednje pojme, ki ga opredeljujejo oziroma opisujejo njegovo stanje:

- Gospodarjenje je zavestna dejavnost, katere namen je zmanjšati omejenost sredstev, s katerimi zadovoljujemo svoje potrebe (subjektivni pogled: želje) (Bajt in Štibler, 2002:

⁶ Nekatere panoge se razvijajo in zaposlujejo ljudi, spet druge nazadujejo. Pojavijo se lahko tudi popolnoma nove.

⁷ Pri tej metodi zajamemo celotno populacijo brezposelnih oseb, ki se »prijavljajo« oziroma »odjavljajo« na določenih državnih uradih. Slabost te metode je v tem, da posamezniki ne prijavijo redno spremembe stanja zaposlenosti, nekateri posamezniki pa tudi občasno delajo (glej Lah, 2000: 51).

⁸ Takšna metoda je primerna za ugotavljanje brezposelnosti v celotnem gospodarstvu, manj primerna pa je za ugotavljanje brezposelnosti v posamezni regiji (glej Lah, 2000: 51).

21).

Hrovatinova (1998:11) gospodarjenje opredeljuje kot zavestno človekovo dejavnost, s katero razporejamo dana omejena sredstva na različne možne uporabe zaradi čim boljšega zadovoljevanja potreb. Gospodarjenje je tako najpomembnejše človekovo udejstvovanje, za katerega so značilne predvsem tri prvine:

- potrebe oziroma želje,
- omejenost sredstev za njihovo zadovoljevanje,
- zavestna dejavnost.

Obstoj potreb ni zadosten pogoj za gospodarjenje, saj v primeru, da dostop do določenih dobrin ni omejen, le-te niso predmet gospodarjenja. O gospodarjenju lahko govorimo le, če se zavestno trudimo za zmanjševanje omejenosti določenih dobrin. Zavedati se moramo, da imajo tudi živali potrebe do omejenih dobrin, a le-te zadovoljujejo nagonsko in vedno enako (glej Bajt, Štibler, 2002: 21–24). Tudi Bunc (1988, 1997) in Kampuš - Trop (1997) razumeta gospodarjenje podobno. A za isti proces uporabljata izraz »gospodarska dejavnost«, ki jo razumeta kot dejavnost, ki izhaja iz motiva zadovoljevanja človekovih primarnih potreb. Pojavi se tedaj, ko začne človek smotrno uporabljati svojo energijo, ko kombinira nezadostna sredstva in jih obenem smotrno ustvarja, ko iz naravnega zaklada surovin ustvarja dobrine, ki naj bi kar v največji meri zadovoljile njegove potrebe. Kopičenje dobrin pa omogoča ponovno pridobivanje dobrin. V tem procesu sodeluje še človekova energija, ki se kaže predvsem kot kreator, upravljalec ter organizator. Poudariti je potrebno tudi, da upravljalski del kot najmočnejši del v prvi vrsti zadovoljuje svoje potrebe in ne potrebe celotne družbe (glej Bunc, 1988; glej Bunc in Kampuš – Trop, 1997).

- Faze gospodarjenja so: proizvodnja, razdelitev, menjava in poraba. Tako je proizvodnja pretvarjanje materije v obliko, v kateri jo lahko porabimo, medtem ko je poraba uničenje njene koristne oblike. Menjava pomeni spreminjanje lastnikov dobrin, razdelitev pa določi deleže udeležencev proizvodnega procesa v njihovem proizvodu (glej Bajt in Štibler, 2002: 21–24).

Kot zadnje pa se mi zdi pomembno opredeliti še ekonomsko politiko, za katero Hrovatinova (1998: 268–345) piše, da z njo razumemo kolektivno akcijo njenih nosilcev, s katero vplivajo na sredstva ekonomske politike. Cilj ekonomske politike države je doseganje čim večje učinkovitosti gospodarstva kot celote (Lah, 2000a: 55). Glede na sredstva ločimo različne

ekonomske politike, med katerimi so najpomembnejše: fiskalna, denarna, zunanjetrgovinska in tečajna.

- Zunanjetrgovinska politika je množica ukrepov, ki jih država sprejme za reguliranje zunanje trgovine. Njeni cilji so enaki kot pri ostalih ekonomskih politikah: doseganje polne zaposlenosti, stabilnosti cen, zunanjega ravnovesja in gospodarske rasti.
- Denarna politika ureja preskrbo gospodarstva z denarjem, saj vsako gospodarstvo potrebuje določeno količino denarja, da lahko realizira BDP.
- Fiskalna politika je sistem ukrepov, s katerimi država vpliva na državne prihodke in izdatke.
- Tečajna politika so ukrepi, ki jih izvajajo nosilci politike za uravnavanje vrednosti domačega denarja v primerjavi s tujim denarjem (npr. tolar – evro). Kot primer naj navedem, da lahko državna centralna banka na deviznem trgu prodaja svoje devizne rezerve ali kupuje devize svojih državljanov in jih plačuje z domačo valuto. Na ta način država uravnava vrednost svojega denarja. Po potrebi lahko država tudi popravi devizni tečaj s tem, da ga poveča (devalvacija) ali zmanjša (revalvacija).

Za nadaljnjo analizo bom izpostavil predvsem tako imenovani ekonomski problem. Glas (1997) ga opredeljuje kot problem, ki nastane, ker so proizvodna sredstva relativno omejena. Posledica je, da je omejena količina proizvodnih dobrin, ki jih moramo potem razdeliti med porabnike. Hrovatinova (1997) piše, da so viri za zadovoljevanje potreb tako za posameznika kot za družbo redki. To redkost virov imenujemo ekonomski problem.

Oborožen spopad

Oborožen spopad oziroma angleško »armed conflict« ima po definiciji strokovnjakov z univerze v Uppsali naslednje značilnosti.

Oborožen spopad je pravzaprav nasprotovanje, ki ga poizkušamo rešiti tako, da z nekom za predmet tega nasprotovanja tekmuje⁹ oziroma z njim začnemo nek spor. Ta spor vključuje uporabo oboroženih sil, od katerih je vsaj ena pod nadzorom določene državne vlade.

Posledica tega spopada je vsaj 25 žrtev (Wallenstein in Sollenberg, 2001: 629–644).

Posamezni elementi te definicije so tako:

- Uporaba oborožene sile in uporaba orožja, s katerima posamezna stran v spopadu skuša doseči svoje interese.

- Orožje: katerikoli predmet, s katerim se lahko ubije človeka, in ne le namensko orožje.
- 25 smrti: najmanj 25 mrtvih na leto ali v sporu.
- Stran v spopadu: vladna stran in njej nasprotna stran.
- Država: mednarodno priznana entiteta ali mednarodno nepriznana entiteta, katere obstoju ne nasprotuje neka mednarodno priznana entiteta, ki je pred njo nadzorovala njeno ozemlje.
- Spor (Uppsala Conflict Data Program: http://www.pcr.uu.se/research/UCDP/UCDP_toplevel.htm).

Omenjena definicija še ni popolnoma ustrezna, saj je sporno in nepotrebno vključevanje definicije države in njene vlade v definicijo oboroženega spopada. Menim, da lahko govorimo o oboroženem spopadu tudi v primeru, ko nobena stran ni mednarodno priznana in jima na primer tretja mednarodno priznana stran odreka pravico do oblasti nad določenim ozemljem. Težko bi trdili, da spopad z orožjem med tema dvema stranema ne bi bil oborožen spopad.

Tako bom zgornjo definicijo, za potrebe diplomskega dela, spremenil, da bi se glasila tako: Oborožen spopad je nasprotovanje, ki ga poizkušamo rešiti tako, da z nekom za predmet tega nasprotovanja tekmuje oziroma z njim začnemo nek spor. Ta spor vključuje uporabo oborožene sile več kot ene strani, od katere je vsaj ena pod določenim, centralno vodenim nadzorom. Posledica tega spopada je vsaj 25 žrtev.

SFRJ

Pojem SFRJ pomeni državo, ki je nastala med drugo svetovno vojno, se raztezala čez večino balkanskega polotoka in zajemala ozemlje petih sedanjih samostojnih držav, in sicer: Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine (BiH), Srbije in Črne gore in Makedonije. Zaradi lažjega razumevanja o tej državi ne bom govoril kot o bivši Jugoslaviji, temveč jo bom imenoval SFRJ takrat, ko bom govoril o državi, ki je nastala leta 1943 in razpadla leta 1991. Pri tem bom zanemaril, da se je takrat imenovala drugače in da je ime SFRJ dobila šele v 70-ih letih prejšnjega stoletja. Ta država je bila sestavljena iz šestih republik: Slovenije, Hrvaške, BiH, Črne gore, Srbije in Makedonije. Pojem ZRJ oziroma Zvezna republika Jugoslavija pa bom uporabljal, ko bom želel govoriti o ozemlju države, neposredne naslednice SFRJ, ki ga sestavljata dve republiki nekdanje SFRJ, to sta Srbija in Črna gora. Pri tem bom zanemaril

⁹ Angleški termin za to je »the contested incompatibility«, ta pojem pa je izredno težko smiselno prevesti v slovenščino.

ustanovitev nove države, ki se imenuje Srbija in Črna gora, saj sama sprememba strukture odnosov in imena te države ni pomembna za analizo v tem diplomskem delu. Zaradi velikega obsega tematike sem enoten proces oboroženega spopada na ozemlju SFRJ, ki ga obravnavam, omejil z dvema dogodkoma:

- za začetek tega procesa štejem izbruh nasilnega konflikta na Kosovu leta 1981
- za konec tega procesa sem vzel končanje napadov zveze NATO na ozemlje Zvezne republike Jugoslavije (ZRJ) leta 1999.

Treba je omeniti, da se s končanjem oboroženega spopada na ozemlju ZRJ konča obdobje, ki ga analiziram v tem diplomskem delu. Delo tako ne obsega še poznejšega spopada na ozemlju republike Makedonije ter nedavnih dogodkov na Kosovu.

3. EKONOMSKI VZROKI OBOROŽENEGA SPOPADA

Za analizo ekonomskih vzrokov oboroženega spopada najprej potrebujem določena teoretična izhodišča. Odločil sem se za analitičen pristop, ki vpeljuje pojem družbene moči, tako da sem pri analizi uporabil sistematiko njene delitve, ki jo je vpeljal sociolog Mann (1986), ki deli družbeno moč na štiri medsebojno odvisne vire moči. Le poznavanje vseh štirih virov nam lahko omogoči analizo družbene moči kot celote.

3.1 Družbena moč

Weber je definiral moč kot možnost enega človeka ali določenega števila ljudi, da uveljavijo svojo voljo s pomočjo skupnega delovanja kljub odporu drugih, ki pri tem delovanju sodelujejo. Funkcionalisti trdijo, da družbena moč izhaja iz skupnih vrednot določene družbe. Pri tem za razliko od Webra, ki trdi, da si neka skupina lahko pridobi moč le na škodo druge, funkcionalisti poudarjajo, da nosilci moči v določeni družbi le-to posedujejo, ker v večji meri zadovoljujejo vrednote določenega družbenega sistema. Z večjim posedovanjem družbene moči pozitivno vplivajo na družbo kot na celoto. Z določenimi spremembami se z Webrom strinjajo tudi marksisti, saj pravijo, da določen družbeni razred poseduje moč na škodo vseh drugih, temelj posedovanja moči pa je v lastništvu ekonomskih sredstev (glej Haralambos, 1980: 104–105).

Pri analizi družbene moči se bom oprl na delitev, kot jo je razdelal Mann (1986), ki izvor družbene moči deli na štiri vire: ideološki, ekonomski, vojaški in politični vir moči.

- Ideološki vir moči izhaja iz človeške potrebe najti in spoznati osnovni pomen življenja, imeti skupne norme in vrednote ter sodelovati v estetskih in ritualnih obredih. 'Manipulacija' z ideologijo, ki združuje vse omenjene lastnosti, prinaša splošno družbeno moč. Vsak od virov družbene moči oblikuje specifično organizacijsko obliko, ideološka moč, ki je razpršena, pa se kaže predvsem v zmožnosti predpisovanja in prepričevanja. Ker lahko sega preko meja ekonomskih, političnih in vojaških organizacij moči, ideologija tako ponuja možne rešitve ljudem različnih držav in razredov, ki imajo podoben problem. Tako se oblikuje nova transcendentalna oblika močne mreže družbene interakcije, ki lahko z oblikovanjem imanentne morale utrdi obstoječo organizacijo in odnose moči (Mann, 1986: 22–24).

Kot ideološko moč lahko vzamemo vse norme, vrednote, navade, itd. določene družbe. Pri tem bi posebej poudaril vrednote, saj le-te v največji meri določajo cilje, h katerim strmi določena družba. Vrednote so za mojo analizo tudi najpomembnejši del ideološkega vira moči, saj bom v nadaljevanju dokazoval, da gospodarstvo kot temeljni vir moči lahko bistveno pripomore k spremembi vrednot in vpliva na konflikt med subjekti, ki zagovarjajo stare vrednote, in med tistimi, ki zagovarjajo nove vrednote.

- Vojaški vir moči predstavlja družbena organizacija fizične sile. Njena primarna funkcija je organizirana obramba, vendar lahko fizično silo uporabi tudi v primeru koristnosti napada. Svoj implicitni pomen vojaška moč manifestira v ohranjanju življenja in povzročanju smrti, eksplicitno predvsem v zmožnosti organizirati in mobilizirati ljudi iz različnih družbeno-prostorskih območij. Tisti, ki imajo nad to močjo monopol, obvladujejo tudi visoko stopnjo splošne družbene moči. Vojaška organizacija je bistveno avtoritativna in prisilne narave, saj zagotavlja disciplinirano, rutinirano prisilo, kar je mogoče opaziti predvsem v modernih vojskah. Na širšo družbo ima dvojen vpliv: zagotavlja strnjeno jedro, znotraj katerega prisila zagotavlja pozitivno sodelovanje, lahko pa povzroči veliko obsežnejše posledice negativne narave, kot so na primer vojaški udari. V modernih družbah je vojaška moč monopolizirana in omejena z državo, vendar so vojaške elite znotraj držav obdržale precejšnjo avtonomijo (Mann, 1986: 25–26).
- Politični vir moči pomeni državno moč. Je pretežno avtoritativna in centralno vodena. Znotraj države je teritorialno centralizirana, navzven vključuje geopolitične dejavnike (Mann, 1986: 26–27).
- Ekonomski vir moči izhaja iz obstoječe potrebe preoblikovati, razdeliti in potrošiti naravne vire skozi socialno organizacijo. Skupina, ki se oblikuje okrog teh nalog, se imenuje razred, ki je tako v tem delu zgolj ekonomska kategorija. Odnos ekonomske produkcije, distribucije, menjave in porabe vključuje veliko količino močne in razširjene moči in je vedno bila velik del socialnega razvoja. Tako razredi oblikujejo velik del odnosov socialne stratifikacije. Tisti, ki imajo možnost monopolizirati odnose produkcije, distribucije, menjave in porabe, to so vladajoči razredi, lahko v svojih rokah koncentrirajo velik del kolektivne in distribucijske moči. (...) (Mann, 1986: 24).

3.2 Ekonomski vir moči in oborožen spopad

Z Mannovo opredelitvijo ekonomskega vira moči se strinjam, a za potrebe tega diplomskega dela se ne bom posvetil vplivu ekonomskega vira moči na oblikovanje družbenih razredov, temveč bom poudaril, da se pomen ekonomskega vira moči kaže v dejstvu, da je lahko vzrok za krepitev drugih virov moči. Trdim lahko, da so vsi viri družbene moči neločljivo povezani in noben ni popolnoma neodvisen od drugega. Če že posedovanje velike količine enega vira moči neposredno ne vpliva na posedovanje količine drugega vira (drugih virov), lahko vsaj povečuje možnost za njihovo pridobitev.

Kot ugotavlja Strange (1995: 29) je pomemben tudi izvor določene oblike družbene moči oziroma ali je izvor neke moči veliko bogastvo ali gre za moralno avtoriteto itd. Ista avtorica tudi ugotavlja, da je nemogoče imeti politično moč brez moči kupovanja in nemogoče je imeti ekonomsko moč brez pravne in fizične varnosti. V mnogih družbah je ravno politična moč tista, ki določa pravila, po katerih mora igrati trg, in mu daje ali omejuje svobodo. Sam bi dodal še ideološko in vojaško¹⁰ komponento družbene moči. Ti dve sta lahko izredno trden temelj za pridobivanje velike količine družbene moči na vseh področjih, vendar moram poudariti, da ta dva vira nista trajna in družbena moč ne more stalno temeljiti le na teh dveh virih¹¹.

Vsak od virov družbene moči je torej lahko tudi potencialna grožnja varnosti, saj lahko tako neposredno kot posredno vpliva na večino, če ne celo na vse njene dimenzije. Za boljše razumevanje trditve je treba pojasniti tudi pojem varnosti. Bizjak (1997: 10) ugotavlja, da je definicij nacionalne varnosti zelo veliko, saj jo je skoraj vsak avtor, ki se je znanstveno ukvarjal s tem problemom, poizkušal opredeliti v skladu z lastnimi spoznanji. Če analiziramo njihove definicije, pridemo do spoznanja, da so si avtorji enotni v tem, da se nacionalna varnost veže na varnost nacionalne države oziroma naroda, na varovanje nacionalnega ozemlja, zaščito ljudi in njihove lastnine ter na zagotavljanje pogojev za normalno življenje ljudi in funkcioniranje države. Kopenhagenska šola opredeljuje varnost na državni ravni

¹⁰ Komunistična in socialistična ideologija, ogroženost s strani drugih narodov, zgodovinski spomin na preteklo vojno itd.

¹¹ Družba je oblikovana iz prepletajočih se ideoloških, ekonomskih, vojaških in političnih moči, saj sami zase ti viri ne morejo delovati kot avtonomna gonilna sila družbe. Vsaka ekonomska organizacija potrebuje nekaj članov, ki imajo podobne ideološke vrednote in norme. Ravno tako potrebuje vojaško obrambo in državno regulacijo. Družbe ne vsebujejo avtonomnih nivojev ali podsistemov, ki bi se razvijali ločeno po svoji logiki. V

predvsem kot dostop države do sredstev za njeno preživetje (Buzan, Waever, Wilde v Prezelj, 2000: 64), tu pa gre predvsem za dostop določene države do surovin, financ in trgov, ki so potrebni za njeno preživetje (Prezelj, 2000: 64). Grizold (1992: 63; 1999: 23) varnost opredeljuje kot stanje, v katerem je zagotovljen uravnotežen fizični, duhovni in duševni ter gmotni obstoj posameznika in družbene skupnosti v razmerju do drugih posameznikov, družbenih skupnosti in narave. Kot varnost posamezne družbe kot idealnem (ciljnem) stanju se opredeljuje na eni strani odsotnost škodljivih groženj konkretne družbe, po drugi strani pa dejavnost družbenih skupin, družbe, države ali mednarodne skupnosti za zaščito in obrambo pred procesi in pojavi, ki jih spozna za ogrožajoče. Brez ogrožanja varnosti pojem varnosti sploh ne bi bil spoznaven in torej ne bi obstajal. Sam koncept varnosti je mogoče opredeliti z njegovim nasprotjem (Prezelj, 2000: 12). Grizold (1999: 23,35) ugotavlja, da definicijske prvine varnosti spoznamo prek njihove nenavzočnosti.

Tudi Prezelj (2000) posredno potrjuje soodvisnost med različnimi viri družbene moči, saj trdi, da se gospodarske grožnje varnosti mnogokrat prelijejo v druge dimenzije¹², tako da lahko vzroke za ogrožanje varnosti v eni dimenziji pravzaprav najdemo v drugi dimenziji. Tako se lahko tudi striktno gospodarske grožnje prenesejo na popolnoma druga področja. Npr. izguba gospodarsko ali surovinsko bogatega dela države lahko zmanjša obrambni proračun in izguba pomembnih trgov lahko zmanjša življenjsko raven prebivalstva v določeni državi, to v povezavi z neenakomernim razvojem regij določene države lahko pripelje do nasilnega reševanja sporov (glej Prezelj, 2000: 69–70). Vojaška sposobnost države temelji ne le na dobavi strateških surovin, ampak tudi na posedovanju industrijske baze, ki je sposobna vzdrževati oborožene sile (Buzan, 1991: 123–126).

Vendar so gospodarske grožnje nedvomno najbolj zapletene in najtežje za obravnavo (...). Glavni problem ideje ekonomske varnosti se nanaša na običajno stanje akterjev v tržni ekonomiji, ki je tvegano, agresivno, tekmovalno in negotovo. Tako se Buzan (1991) sprašuje tudi kaj sploh pomeni ekonomska varnost v kontekstu tržnega gospodarstva, če je odsotnost varnosti pri akterjih pravzaprav običajna. V okviru ekonomskega sektorja velika večina gospodarskih groženj pravzaprav spada med običajne dogodke v tržnem gospodarstvu, saj je odsotnost prevelike ekonomske varnosti akterjev (konkurenca) pravzaprav eden od temeljev

večjih procesih tranzicije se lahko temeljni odnosi organizacij, kot so 'ekonomije' in 'države', preoblikujejo. Prav to nas napeljuje na misel, da je tudi sama definicija družbe spremenljiva (Mann v Strle, 2000: 9).

takega gospodarstva oziroma tako gospodarstvo temelji na veliki stopnji stalne odsotnosti varnosti pri vseh njegovih akterjih. Tako lahko o ekonomskem ogrožanju varnosti govorimo šele, ko posledice gospodarskih ogrožanj presežejo ekonomski sektor in vplivajo na primer na vojaški in politični sektor (Buzan, 1991: 123–126, 235).

Prav ekonomsko determinističen pristop k analizi mi bo omogočil osredotočenje predvsem na ekonomske vzroke, ki so vplivali na celotno družbeno moč. Ekonomski vir moči skrbi za zadovoljevanje najosnovnejših potreb posameznikov, ki sestavljajo vsako družbo.

»Ekonomski vir moči je najpomembnejši posamezni vir moči oziroma ekonomski vpliv je najpomembnejši posamezni vpliv na družbo (glej Baalam in Westh, 1996: 67).« Tako lahko trdim, da ekonomski vir moči in njegove spremembe bistveno vplivajo na ideološki vir moči, le-ta pa posredno in neposredno vpliva na politični in vojaški vir moči. Slednji se na najbolj neposreden način manifestira ravno v oboroženem spopadu.

Dejstvo je, da sta nacionalno gospodarstvo in nacionalna varnost močno medsebojno povezana. Pomanjkanje ekonomske varnosti se lahko prelije na druga področja in obratno lahko na primer vojne vplivajo na pomanjkanje ekonomske varnosti. Prezelj tako ugotavlja: »Motiv za konstruiranje ali produciranje grožnje varnosti v eni dimenziji se torej mnogokrat nahaja ravno v drugi dimenziji.« V svojem magistrskem delu Prezelj med drugim ravno tako ugotavlja, da lahko visoka stopnja ogroženosti ene dimenzije varnosti vpliva na stopnjo ogroženosti v drugih dimenzijah. Tako lahko trdim, da lahko ekonomija bistveno vpliva na varnost in na občutek varnosti, ne glede na to, o kateri dimenziji varnosti govorimo. Z močno ogroženostjo ekonomske varnosti se pojavi tudi občutek pomanjkanja drugih oblik varnosti in posledično lahko vpliva tudi na sprožitev, trajanje in razširitev različnih vrst nasilja (Prezelj 2000: 68, 148). Če tako sprejmemo Prezljevo trditev, da visoka stopnja ogroženosti ene dimenzije varnosti lahko vpliva na stopnjo ogroženosti v drugih dimenzijah, in če sprejmemo kot dejstvo visoko stopnjo povezanosti med viri družbene moči in dimenzijami varnosti¹², potem lahko sprejmemo tudi dejstvo, da lahko ekonomski vir moči močno vpliva na vojaško

¹² Po Prezlju (2000) se varnost deli na 7 dimenzij: vojaško, politično, gospodarsko, identitetno ter kulturno, okoljsko, zdravstveno ter kriminal in terorizem.

¹³ Lahko bi rekli, da ko govorimo o virih družbene moči in pa dimenzijah varnosti, govorimo o več ali manj isti stvari. Sicer Prezelj (2000) našteva več dimenzij varnosti, a skoraj vsak od Mannovih (1986) virov moči se lahko najde v Prezljevi opredelitvi dimenzij varnosti. Neposredno Prezelj (2000) sicer ne omenja ideološkega ogrožanja varnosti, omenja pa kulturo in identiteto, ki se do določene mere prekrivata z Mannovo (1986) opredelitvijo ideološkega vira moči.

dimenzijo varnosti in s tem tudi na njen, po mojem mnenju najpomembnejši del, na oborožen spopad.

Področja, na katerih prihaja do soodvisnosti med ekonomijo in nacionalno varnostjo, če upoštevam metodologijo, ki jo je v svojem magistrskem delu opisal Bizjak (1997: 17–30), so predvsem: energija in surovine, tehnologija, finančni viri, obrambni izdatki, vojaška industrializacija, zunanja trgovina ter razvojno in raziskovalno delo. Po Bizjaku (1997: 17) so to predvsem področja, ki pomenijo v primeru, da jih država ne more proizvajati sama, določeno pomanjkljivost za obrambo. V primeru odvisnosti od druge države glede določenega področja vedno obstaja možnost, da bo državi le-tega vira zmanjkalo ravno v odločilnem trenutku.

Vse dokler bodo obstajali viri ogrožanja varnosti, bodo imeli tisti, ki nam lahko nudijo zaščito pred njimi, veliko moč tudi na drugih področjih. Lahko tudi trdim, da bo ravno tako tisti, ki bo posedoval veliko količino ekonomske moči, vedno imel možnost pridobivanja moči tudi na drugih področjih – in ravno to bom poizkušal pokazati v tem diplomskem delu. V časovnem obdobju, ki ga zajema ta analiza, ekonomski vir moči ni bil tisti temelj, okoli katerega so se oblikovali razredi, temveč je bil tisti temeljni vir moči, ki je omogočil in spodbujal erozijo legitimnosti centraliziranega vira moči ter čedalje večjo lokalizacijo političnega in ekonomskega vira moči. Ekonomski vir moči tako lahko nastopi kot nekakšen spodbujevalni dejavnik, ki bistveno vpliva na porazdelitev celotne strukture družbene moči in tako bistveno ogroža varnost.

V tem delu se bom lotil konkretne analize oboroženega spopada na tleh SFRJ. Najprej bom seveda analiziral razvoj ekonomskega in političnega dogajanja na tleh SFRJ, od njene ustanovitve vse do začetka vojne. V nadaljevanju se bom posvetil dogajanju na tleh vsake posamezne republike in analiziral ekonomske vzroke za začetek oboroženega spopada na konkretnih primerih.

4. EKONOMSKI IN POLITIČNI RAZVOJ SFRJ OD DRUGE SVETOVNE VOJNE DO LETA 1991

4.1 Obdobje od druge svetovne vojne do Titove smrti leta 1980

Leta 1941 so fašistične in nacistične sile v kratkem času zavzele ali spravile pod svoj vpliv celotno ozemlje SFRJ. V času druge svetovne vojne se je na ozemlju SFRJ oblikovalo več organiziranih skupin, ki so se bojevale tako proti okupatorju kot med seboj, zato lahko trdimo, da je med drugo svetovno vojno na nekaterih delih ozemlja SFRJ divjala tudi državljanska vojna. »Titovi partizani so zmagali v državljanski vojni, ker so postali glavno odporniško gibanje in s tem so lahko največjemu številu Jugoslovanov ponudili kar največ¹⁴ (Gow, 1992: 33). «

Kmalu po vojni so komunisti ustanovili novo državo, ki jo bom imenoval SFRJ. Sestavljena je bila iz šestih republik in iz še več različnih narodov. Glavna naloga komunistov po zmagi nad okupatorjem je bila, kako pri množici tako različnih si narodov razviti pripadnost novi državi ter industrializirati in modernizirati to, pretežno kmetijsko državo. Dejstvo je, da je oblast nove države že kmalu po drugi svetovni vojni izbrala drugačen pristop k vodenju skupne države. Tako komunistična partija s Titom na čelu ni ustanovila unitarne države¹⁵, temveč je, vsaj za prehodno obdobje, ustanovila federalno državo, sestavljeno iz šestih republik, ki so se prostovoljno pridružile federaciji. Bistvena značilnost federacije je bila odvisnost povezanosti med sestavnimi deli države od močne in avtoritativne centralne oblasti¹⁶. Zanj so (med drugimi) veljale naslednje politične značilnosti.

- V okviru določenega področja delovanja sta bila centralna oblast in oblast posameznih sestavnih delov federacije neodvisni ena od druge. Nobena naj tudi ne bi bila podrejena drugi.
- Oblast posameznih sestavnih delov federacije je sodelovala pri odločitvah na federalni ravni.

¹⁴ Že iz tega obdobja pa izhajajo določene posebnosti, ki so bistveno vplivale na ves nadaljnji obstoj bivše SFRJ. O tem piše tudi Meter (glej 1996: 18), ko trdi, da je imel razvoj komunistične partije določene posebnosti, ki so se kazale že med vojno, in so bile najbrž posledica dejstva, da je bilo treba partizanski boj po sili razmer voditi decentralizirano, pa tudi tega, da so v Jugoslaviji pač živeli različni narodi.« Že v tem obdobju se je pokazalo, da če bodo želeli komunisti uspešno ustanoviti novo državo, bodo morali najti nek kompromis, ki bo vsaj deloma zadovoljil želje in potrebe večine narodov v bivši SFRJ.

¹⁵ Kakršna je bila Jugoslavija, ki je nastala po prvi svetovni vojni.

¹⁶ Kot sestavne dele federacije, moram omeniti predvsem narode, ki so živeli znotraj meja bivše SFRJ, saj je centralna oblast bivše SFRJ s pomočjo svoje avtoritete umirjala predvsem napetosti, ki so se pojavljale med posameznimi narodi in ki bi lahko (in tudi so) pripeljala do razpada bivše SFRJ.

- Pomembne federalne odločitve so zahtevale enaka predstavništva posameznih sestavnih delov federacije (ne glede na število prebivalstva).

Vendar Jugoslavija ni bila centralizirana federacija, tako kot ZDA ali ZRN ali ZSSR ... Ni bila podobna drugim federacijam, saj federalna oblast ni mogla sama sprejemati pomembnejših odločitev. Tito je ustvaril ne-centralizirano federacijo. Če je federalna oblast vsaj na začetku imela pod nadzorom večino državnega bogastva, vseeno ni mogla sprejemati pomembnejših odločitev brez odobritve vlad posameznih republik (Crawford in Liptschutz, 1998: 209).

Crawfordova (1998: 218–220) piše, da je bila želja po čimprejšnji industrializaciji države temeljno vodilo, ki je vplivalo na ves povojni ekonomski razvoj SFRJ. Prvenstveno kmetijsko državo so komunisti želeli razviti v moderno industrijsko državo. Posledice želje po čim hitrejšem razvoju so bile predvsem naslednje.

- Ljudje, ki so se še naprej želeli ukvarjati s kmetovanjem, niso prejeli nikakršne pomoči države. Razumljivo je, da so republike, ki so bile bolj kmetijsko usmerjene, utrpeli večjo škodo¹⁷.
- Takratni jugoslovanski (zvezni) ekonomisti so skrbeli predvsem za razvoj države kot celote in so v največji meri spodbujali rast industrijskih panog, ki bi omogočile hitro industrijsko napredovanje države kot celote. To je pomenilo, da so v največji meri skrbeli za razvoj severnih republik, ki so bile že tako ali tako bolj industrijsko razvite.
- V SFRJ so si želeli uravnotežen regionalni razvoj, tako je država zaradi uravnavanja razmer določen del zveznega denarja razdelila med republike in to je seveda povzročilo nove napetosti med republikami. Slovenija in Hrvaška sta si želeli, da bi se zvezni denar delil na temelju učinkovitosti proizvodnje¹⁸, revnejše republike pa so zahtevale delitev denarja po načelu razvitosti¹⁹. Ker je zvezni denar delila zvezna vlada, iz tega sledi, da so si revnejše republike prizadevale za čim večjo centralizacijo države, saj jim je lahko le močna centralizirana država zagotavljala stalen pritok finančnih sredstev. Na drugi strani so si razvitejše republike želele večjo avtonomijo, saj so se s tem v kar največji meri želele izogniti plačevanju prispevkov za nerazvite v zvezni fond.

¹⁷ To so bile predvsem revnejše republike, ki so v veliki meri lahko prodajale le pridelke primarnega sektorja (kmetijstvo, rudarstvo, ribištvo).

¹⁸ Hrvaška in Slovenija sta bili najrazvitejši in tudi najučinkovitejši republiki. Z delitvijo dela zveznega denarja po ključu učinkovitosti bi si zagotovili nesorazmerno velik delež le tega.

¹⁹ Revnejše republike SFRJ so zahtevale največji del zveznega denarja zase, saj naj bi z njegovo pomočjo spodbudile razvoj svojega gospodarstva.

- Konkurenčnost industrije se je dosegala predvsem s pomočjo nizke cene surovin. Večina surovin je prihajala iz nerazvitega juga države, medtem ko je bila velika večina moderne industrije (porabnikov teh surovin) locirana na razvitem severu države.
- Razvitejše severne republike so se vedno pritoževale zaradi finančnih vplačil v zvezne rezerve. Motilo jih je predvsem to, da so veliko več plačevale, kot so iz zveznih rezerv dobile.

SFRJ je vedno veljala za posebnost med socialističnimi državami. O njej so govorili kot o najbolj demokratični med socialističnimi državami, o socialističnem sistemu v SFRJ pa kot o marksizmu s človeškim obrazom. Seveda ta človeškost jugoslovanskega socializma ni bila zgolj naključna. Po letu 1948 se je politični sistem SFRJ bolj povezal z zahodom in od zahodnih demokracij začel dobivati velika finančna posojila. Kljub relativno strogemu političnemu režimu, ki je še posebej prišel do izraza ravno v letih po sporu z bivšo ZSSR, so se v bivši SFRJ kmalu pokazale razlike v razvoju med tema dvema državama. Pomemben razlog za spor med dvema relativno podobnima si socialističnima režimoma (bivša ZSSR in SFRJ) je bil ravno pogled na vlogo države v gospodarstvu. Politiki SFRJ s Titom na čelu so se pri tem ozrli k Marxu in Leninu in k njuni zapuščini, ki se je imenovala delavsko samoupravljanje. Delavsko samoupravljanje temelji na gospodarskem modelu, kjer nadzor nad produkcijo vršijo delavci in ne država. Takšna politična in ekonomska usmeritev na začetku sicer ni prišla popolnoma do izraza, a sčasoma se je nadzor zvezne države nad gospodarstvom pomembno zmanjšal. Posledično so tudi republike začele pridobivati čedalje večjo ekonomsko samostojnost, kar je bilo še posebej opazno na severu države, saj so le-te, vsaj kar se gospodarstva tiče, kmalu delovale relativno samostojno (glej Gow, 1992: 23; Klein in drugi, 1998: 51–59; Crawford in Liptschutz, 1998: 524).

O pomenu delavskega samoupravljanja za nadaljnji razvoj SFRJ je med avtorji pravzaprav dosežen načelni konsenz, saj se jih večina strinja, da je bistveno vplivalo na nadaljnji potek razvoja SFRJ²⁰. Tako Klein (glej 1998: 51) opozarja, da je bilo delavsko samoupravljanje eno najpomembnejših ekonomskih posebnosti sistema SFRJ in da je bila SFRJ dom »delavskega samoupravljanja«, principa, ki izhaja iz industrijske demokracije (...). Bila je socialistična država z veliko politično decentralizacijo in ekonomsko liberalizacijo; posebna socialistična dežela, kjer je bilo ljudem dovoljeno svobodno potovati in delati v nesocialističnih državah«.

²⁰ Z vplivom na razvoj SFRJ ter na njegove posebnosti je delavsko samoupravljanje vplivalo tudi na razpad te države.

Liberalizacija se je pojavila v ekonomskem sektorju z vzpostavitvijo še ene jugoslovanske posebnosti »tržnega socializma«. Moč obdavčevanja je bila postopoma prenesena na republike in lokalne veje oblasti, kar je omogočilo samostojno politiko ekonomskega razvoja. Prenos moči je povzročil veliko neenakost v ekonomskem razvoju med sestavnimi deli Jugoslavije in je postalo glavni problem v odnosih med republikami. SFRJ se je tako močno decentralizirala. Decentralizacija pa je bila najbolj očitna ravno pri konceptu samoupravljanja, ki se je razširilo v vse pore družbe (glej Klein in drugi, 1998: 51–60). Crawfordova (glej 1998: 524) trdi, da je delavsko samoupravljanje omogočilo izredno velik prenos ekonomske in s tem tudi politične moči na raven republik. Lokalne elite v bivši SFRJ so imele tako čedalje večje možnosti samostojnega delovanja in vplivanja na prebivalstvo svojih republik. Čutile so se vedno manj odgovorne zvezni oblasti, saj le-ta ni imela več moči vplivati nanje. Crawfordova tudi navaja, da so kljub temu, da so bile formalno odgovorne oblastem v Beogradu, lokalne elite ugotovile, da lahko porabijo fonde, ki jih je center dodelil republikam, za gradnjo centra politične moči na lokalni (republiški) stopnji, z namenom mobilizirati in pridobiti si lojalnost svoje kulturno definirane populacije.

Avtorji se v večini strinjajo, da je politika delavskega samoupravljanja omogočila večjo samostojnost ekonomskega razvoja posameznih republik ter s tem njihovo večjo politično in ekonomsko neodvisnost od federacije. Prav posebnosti v sistemu SFRJ in ob tem še posebej posebnosti na ekonomskem področju so bile izredno pomemben dejavnik, ki je bistveno prispeval k razpadu SFRJ. Govorim o možnosti relativno samostojnega razvoja ekonomske politike ter o možnosti samostojnega pobiranja davkov. Zavedati se moramo, da je prav pobiranje davkov ena od glavnih pravic države. V nasprotju z ekonomsko samostojnostjo je delovala JLA, ki se je bala decentralizacije države, ter z njo tudi policija. V obeh so na vodilnih položajih prevladovali Srbi in Črnogorci. Decentralizacije se je bala tudi srbsko vodstvo, ki bi z njo izgubilo vodilno vlogo v zvezni vladi.

Kmalu po uvedbi koncepta samoupravljanja (1960) je prišlo tudi do glavne spremembe sistema SFRJ oz. do sprejetja ustave leta 1963²¹. Ta ustava je omogočila določene reforme, ki so poleg drugih dejavnikov bistveno vplivale na začetek nesoglasij med republikami, predvsem pa so zmanjšale moč partije kot dejavnika, ki združuje tako različne narode v eni

²¹ Naslednja ustava leta 1974 je SFRJ tako decentralizirala, da je bila pravzaprav sestavljena iz šestih samostojnih držav, tako da ne morem z gotovostjo trditi, katera je bila glavna oziroma najpomembnejša sprememba oziroma preobrazba SFRJ.

državi (Klein in drugi, 1998:60). Vodila je do razvoja dvojne narave. Nadzor nad zvezno vlado je bil trdno v rokah partije in predsednika, ki je dobil več moči, a na drugi strani je ustava uvedla prave ukrepe decentralizacije (glej Klein in drugi, 1998: 61). Tako je ne glede na svoje pomanjkljivosti uveljavila samoupravne vrednote in predvsem nakazala možnosti večjih samoupravnih svoboščin (glej Pirjevec, 2000: 251). Decentralizacija je okrepila povezavo med narodom in določenim teritorijem, a kljub temu zapostavljala porajajoče se narodno vprašanje. Pomembnejši so bili ekonomski vidiki (glej Klein in drugi, 1998: 61). Omenjena ustava je omogočala samostojnejši razvoj posameznih republik na ozemlju SFRJ. Republike so bile tudi in predvsem ekonomsko čedalje samostojnejše, tej ekonomski samostojnosti je sledila tudi politična samostojnost²².

Posledično je tudi zaradi čedalje večje politične samostojnosti leta 1971 prišlo do prve pomembnejše nacionalistične krize, ki se je zgodila leta 1971 na Hrvaškem²³. Za uspešno in učinkovito ureditev razmer, ki so ob tem nastale, je državi manjkala predvsem močna centralna oblast. V centru moči se je takrat znašla JLA kot močna centralistično usmerjena sila, ki je pomembno vplivala na Tita, da je ukrepal proti Hrvaški. Posledici tega nacionalističnega gibanja sta bili predvsem dve: JLA je v tem času pridobila in tudi obdržala velik, a prikrit vpliv v Zvezni komunistični partiji²⁴ in tej se je povečala moč (glej Gow, 1992: 24; glej Pirjevec, 1995: 297–304).

Pomembna posledica gibanja na Hrvaškem je bila ponovna revizija ustave leta 1974 in njeno udejanjanje v že četrti jugoslovanski ustavi. Analitiki so ugotovili, da je bilo upanje, da bo samo ideologija delavskega samoupravljanja dovolj močno povezovala državo, neutemeljeno, zato naj bi bil glavni namen nove ustave, preprečiti dosedanje vedenje predstavnikov

²² Politična samostojnost je bila med drugim tudi posledica odstranitve vodje varnostne službe (UDBE) in notranjega ministra Aleksandra Rankoviča²² (glej : Klein, Helwig, McCrea, 1998: 29).

²³ Ta kriza je imela svoje korenine, med drugim tudi v letih od 1963 do 1966 in še prej. Leta 1963 je bila v bivši SFRJ sprejeta nova ustava, ki je imela precej dvojno naravo. Hote ali nehotje je spodbujala tako centralizacijo kot decentralizacijo. Kljub čedalje večji samostojnosti posameznih republik je centralna oblast v bivši SFRJ vsaj do leta 1966 obdržala relativno visoko stopnjo centralne oblasti, ki jo je vodil predvsem Aleksander Rankovič²³ in njegova tajna policija UDBA. Z njegovo odstranitvijo leta 1966 se je v bivši SFRJ odprla možnost za decentralizacijo in velik premik ekonomske in politične moči na lokalno raven. Velik del moči pa so izgubile nekatere glavne zvezne institucije, npr. Tajna policija (UDBA), komunistična partija, zvezna vlada in parlament. V centru federacije je tedaj zavladal nek politični vakuum, ki pa je omogočil razvoj različnih, tudi nacionalističnih gibanj. V tem času se je na Hrvaškem okrepilo nacionalno gibanje, ki ga je podpiralo tudi vodstvo Hrvaške Komunistične partije. Sprva si je na novo obujeno Hrvaško nacionalistično gibanje prizadevalo le za povečanje ekonomskih ugodnosti za Republiko Hrvaško, kmalu pa so se začele pojavljati prve težnje po odcepitvi od skupne federalne države (glej Gow, 1992: 24; glej Pirjevec, 1995: 297–304).

²⁴ Ker pa je bilo vsaj 75 do 80 odstotkov častniškega kadra v JLA Srbov in Črnogorcev (Gow, 1992: 54), je bil tudi tema dvema republikama omogočen nesorazmerno velik vpliv na Zvezno komunistično partijo.

posameznih republik, ki so se vedno bolj zavzemali za potrebe svojih republik, kot za potrebe federacije kot celote²⁵ (glej Klein in drugi, 1998: 63–69).

Že samo s pomočjo do sedaj navedenih dejstev lahko ugotovimo, da je imel socialistični sistem SFRJ veliko posebnosti glede na večino drugih socialističnih držav. Na eni strani govorimo o strogo centralizirani in strogo nadzirani družbi, na drugi strani pa smo bili priče relativni svobodi prebivalcev SFRJ. Morda najbolj paradoksalno dejstvo v bivši SFRJ je bilo ravno to, da je država za svoj obstoj ter za razreševanje najrazličnejših konfliktov in problemov med narodi in narodnostmi, ki so živeli v njej, potrebovala močno centralno oblast, ki se je udejanjila predvsem v Titu. Paradoksalno je, da je država želela obdržati čim močnejšo oblast in obdržati nadzor nad svojimi sestavnimi deli predvsem z decentralizacijo politike in ekonomije, saj se je predvsem na ta način izogibala očitkom, da preveč striktno nadzoruje politično in ekonomsko življenje v državi, ali kot pravi Klein (1998: 55): »Koncept decentralizacije, v okviru enopartijske države, vodene s strani partije, ki je želela uveljavljati leninistično politiko demokratičnega centralizma, je vodil do napetosti in kriz, ki so Jugoslavijo počasi poslale v grob leninističnih utopij in propadlih več-narodnih držav.«

Tako dobimo neko čudno zmes želja narodov, nedoločenih meja in centralistične oblasti. A tudi oblast ni bila popolnoma centralistična, saj se je na ozemlju šestih republik oblikovalo šest relativno samostojnih partij, ki so nadzirale vsaka svojo republiko. Čim bolj se je večala moč posameznih partij, tem bolj sta slabeli moč zvezne partije in zvezne oblasti. »Nasploh je bilo na zvezni ravni vedno manj neposrednega, samostojnega političnega življenja. Le-to se je namreč odvijalo zvečine v republikah in pokrajinah« (Meier, 1996: 19).

²⁵ Nova ustava je prinesla bistvene spremembe pri vodenju federacije. Vpeljala je »delegatski sistem«, to je bilo glavno politično telo bivše SFRJ. Spreminjalo je ustavo, sprejemalo zakone, sprejemalo zvezne plane, odločalo o vojni in miru ... Sestavljeno je bilo iz dveh delov, iz Zveznega sveta in iz Sveta republik in pokrajin. Zvezni svet je odločal o zadevah zveznega pomena, sestavljalo ga je po 30 predstavnikov vsake republike in 20 iz vsake avtonomne pokrajine, odločalo pa se je z večino. V Svetu republik in pokrajin pa se je odločalo s pomočjo soglasnega dogovora (glej v Klein in drugi, 1998: 63–69).

4.2 Posebnosti ekonomskega in političnega razvoja od leta 1980 do leta 1991

Po smrti dolgoletnega jugoslovanskega predsednika Josipa Broza Tita v letu 1980 je za SFRJ nastopilo novo obdobje, v katerem je bila na razpotju smeri nadaljnjega razvoja. Prva je bila demokratizacija, druga pa krepitev represivnih elementov. Kot se je pokazalo leta 1981, ob nasilnem posredovanju proti študentsko vodenim demonstracijam na Kosovu, so prevladale politične sile, ki so se zavzemale za represijo (glej Šterbenc, 2000: 37).

S Titovo smrtjo je centralna oblast SFRJ izgubila velik del svoje avtoritete in s tem moči, ki ji je pomagala uspešno reševati neizogibne probleme, ki so se pojavljali kot posledica skupnega življenja tako velikega števila tako različnih si narodov v skupni državi²⁶.

Čas Titove smrti se je ujemal z začetkom večjega razmaha ekonomske krize v SFRJ (glej Babič in Tašič, 2002: 3). Za Tita in za njegovo oblast je bila značilna izredno močna avtoriteta, s pomočjo katere je reševal krize, do katerih je neizogibno prihajalo v državi, sestavljeni iz tako različnih si narodov. SFRJ tako ni imela človeka z dovolj avtoritete, da bi mu uspelo izpeljati nekatere zelo pomembne gospodarske reforme. »Kljub temu, da je bila formalno socialistična, je bila Jugoslavija tako decentralizirana, da je bila skoraj konfederalna. Brez Tita je manjkal dovolj močan političen center, da bi vpeljal reforme (glej Klein in drugi, 1998: 31).«

Tabela 4.1: Naraščanje zunanjega dolga SFRJ od leta 1965 do leta 1990 v milijonih USD

Leto	neto dolg	Leto	neto dolg
1965	1045	1976	7018
1966	1181	1977	8424
1967	1349	1978	10752
1968	1528	1979	14012
1969	1708	1980	17347
1970	1858	1981	19511
1971	2699	1982	18547
1972	3427	1983	18729
1973	3980	1984	18283
1974	4652	1985	17935
1975	5798		

²⁶ Na tem mestu je treba omeniti še dolga leta spregledan narodnostni problem, ki je ob izgubi močne centralne oblasti čedalje bolj prodiral na dan.

Babič, Stojan, Tašič Ivan (2002): Transition experience and prospects for growth: the case of Serbia and Montenegro (collected and prepared for the conference Global development network on explaining economic growth.), Faculty of economics, Riga

Seveda se ekonomska kriza ni začela šele po Titovi smrti, saj lahko njene korenine najdemo že več kot 15 let pred njegovo smrtjo, predvsem v obdobju hitrega in stalnega naraščanja zadolženosti države pri tujih finančnih institucijah. Kot vidimo v zgornji tabeli (tabela 4.1), je to obdobje trajalo od leta 1965 do leta 1985. V tem času je zunanja zadolženost narasla za več kot 17-krat. Tako je med leti 1965 in 1970 naraščala še za manj kot 100 milijonov USD na leto, po tem letu pa je začela skokovito naraščati in tako samo v letih 1979 in 1980 zrasla za več kot 3 milijarde USD. Po tem letu se je naraščanje zadolženosti začelo zmanjševati. Na podlagi podatkov v tabeli 4.1 lahko sklepamo, da je SFRJ je v največji možni meri izkoristila svojo umeščenost med dva nasprotujoča si politična bloka²⁷, tako da se je zanašala na finančno pomoč bogatih zahodnih držav²⁸ na eni strani in na politični model enostrankarskega socializma, kot se je uveljavil v socialističnih državah pod vplivom ZSSR, na drugi strani.

Dejstvo je, da je bila ekonomska kriza ter njen velik razmah tudi posledica zunanje zadolženosti (glej Babič in Tašič, 2002: 3), saj je SFRJ le za odplačevanje tujih posojil porabila kar okoli 15 odstotkov svojih proračunskih sredstev²⁹. Pomemben vzrok resnosti ekonomske krize je tičal tudi v samem političnem sistem. Podjetja, ki so pred letom 1973 zlahka konkurirala zahodnim podjetjem, v sedemdesetih in osemdesetih letih niso bila več dohajala konkurenco, saj so bili stroški družbene režije previsoki. Šlo je za stroške, ki jih podjetja niso plačevala le državi in sistemu socialnega zavarovanja, temveč tudi večinoma nesmiselni samoupravni strukturi. (...) Tako Jugoslavija celo prednosti, ki jo je imela zaradi nizkih osebnih dohodkov, ni mogla izkoristiti (glej Meier, 1996: 28).

V tem času se je še posebej močno pokazala sama neučinkovitost odločanja na zvezni ravni. »(...) Jugoslovanski sistem je bil edinstven zaradi poudarka na konsenzu vseh federalnih enot

²⁷ V tem času je bil svet (predvsem Evropa in ZDA) razdeljen na dva politična in vojaška bloka, na NATO in na Varšavski pakt. SFRJ je bila voditeljica Zveze nevrščenih, to je bila zveza držav, ki naj bi (oziroma je) predstavljala tretji pol in naj ne bi ne politično in ne vojaško podpirala ne ene in ne druge strani.

²⁸ Pojem zahodne države ni mišljen toliko v geografskem kot v političnem smislu in označuje predvsem relativno bogate zahodne demokracije, ki so finančno pomagale SFRJ predvsem zaradi upora vodstva SFRJ vodstvu ZSSR.

²⁹ Vlada je tako že v letu Titove smrti (leta 1980) poizkušala ekonomsko krizo razrešiti tudi s tako »neprijetnim« ukrepom, kot je zmanjšanjem vrednosti dinarja za trideset odstotkov. Predsednik vlade Djuranovič je želel to storiti že pred Titovo smrtjo, a le-ta se je temu upiral, saj je v devalvaciji dinarja videl prikaz slabosti ekonomije SFRJ (Jovič, 2003: 227). Zaradi težav pri preskrbi prebivalstva, ki so sledile temu ukrepu, je začelo jugoslovansko ljudstvo dobivati občutek, da mu želi zvezna vlada vzeti dosežke, ki si jih je priborilo v zadnjih dvajsetih letih.

za vse predloge spremembe zakonodaje: vse ustavne spremembe so morale biti potrjene z enakim tekstom s strani zakonodajnih skupščin vseh enot. To pa je omogočalo učinkovit regionalni veto na federalno politiko s strani vseh republik in pokrajin (Klein in drugi, 1998: 65)« Sama sestava političnega sistema SFRJ je onemogočala kakršnekoli učinkovite reforme. Če je politični sistem deloval vsaj relativno učinkovito pod vodstvom Tita, je po njegovi smrti regionalizem izbruhnil v vsej svoji moči. Nobena od federalnih institucij, ne Zvezni svet, ne Svet republik in pokrajin in ne institucija kolektivnega predsedstva³⁰, ni bila sposobna obnoviti moči federacije, ki jo je le-ta izgubila s transformacijo ekonomske in politične moči na lokalno raven. Ob tem je bilo opazno tudi veliko pomanjkanje volje za kakršnekoli resnejše gospodarske reforme, saj so vse predlagane reforme naletele na odpor s strani republiških voditeljev. Le-ti se večinoma niti niso zanimali za zvezne zadeve, temveč predvsem za zadeve, ki so bile pomembne za njihove republike.

S stopnjevanjem ekonomske krize pa je vedno bolj izstopala nekakšna zagrenjenost prebivalstva SFRJ. Meier (1996: 29) pravi, da se je zagrenjenost pokazala najbolj izrazito v republikah, ki so mejile na zahodno Evropo in so upale, da se bodo lahko razvijale v korak z njo. Inflacija se je večala in posamezne republike so postopoma začele sprejemati samozaščitne ukrepe, s tem pa so se začele vedno bolj oddaljevati od ideje skupne države. K še večjemu zmanjšanju centraliziranih virov moči v SFRJ pa je pripomogla tudi neuspešnost različnih vlad v SFRJ, ki so poizkušale rešiti ekonomsko krizo s pomočjo najrazličnejših ukrepov, med katerimi so bili tudi taki, ki so resnično zamajali vero posameznih narodov v smisel nadaljnega obstoja skupne države³¹. Ekonomske težave so se tako začele odražati tudi na drugih področjih.

V tem času se je v Srbiji tudi začel uveljavljati človek, ki je znal izkoristiti ekonomsko krizo in si simpatije srbskega in črnogorskega naroda pridobiti predvsem s trditvami, da sta za njihove ekonomske težave krivi predvsem zatiranje Srbov s strani kosovskih Albancev in

³⁰ Ta institucija je bila uvedena z namenom nadomestiti izgubo predsednika bivše SFRJ Tita. Po načelu rotacije naj bi državi predsedoval predstavnik posamezne republike.

³¹ Problem teh ukrepov je bil, da so iskali rešitev predvsem v administrativnih ukrepih. Še posebej nepopularni so bili »devizni« ukrepi. Sprejet je bil ukrep, da bo moral vsak Jugoslovan, ki bo želel potovati v tujino, položiti brezobrestni polog 5000 dinarjev za eno leto, za vsak naslednji prehod meje pa še 2000 dinarjev. Ob tem pa je povprečna plača v Jugoslaviji znašala okoli 12000 dinarjev. Povečali so tudi uvozne dajatve, prepovedan pa je bil notranji promet z devizami. Takšni ukrepi so bivšo SFRJ skoraj popolnoma odrezali od zahodne Evrope ter tako še posebej prizadeli Slovenijo in tudi Hrvaško. Novi devizni zakon je določal, da morajo podjetja del deviz prodati Narodni banki; če pa bi jih potrebovala, bi jih morala od nje ponovno kupiti, a tokrat ne po administrativnem postopku, temveč po načelu ponudbe in povpraševanja. Slovenija in Hrvaška sta to občutili kot velik politični pritisk, saj si nista mogli oblikovati nikakršnih deviznih rezerv (glej Meier, 1996: 30–35).

protisrbska zarota. Ena najpomembnejših posledic tega obdobja je bila tako vzpon Slobodana Miloševića na oblast. McCrea (Klein in drugi, 1998: 37) trdi, da je Milošević prišel na oblast ravno zaradi politične federalizacije Titovega sistema v bivši SFRJ. Pravilno je ocenil moč porajajočega se nacionalizma in možnost prevzema oblasti, ki je bila v vedno manjši moči zvezne države. Z Miloševićem na oblasti se je povečala predvsem agresivnost politike srbskega vodstva in okrepila so se prizadevanja za čim večjo centralizacijo države. Prizadevanje srbskih oblasti za odpravo bistvenih elementov zvezne ureditve so povzročile odpor v Sloveniji in na Hrvaškem, kjer so bile aprila 1990 organizirane prve svobodne večstrankarske volitve v bivši SFRJ po drugi svetovni vojni. Nove oblasti v Sloveniji in na Hrvaškem so predlagale ureditev SFRJ po konfederalnem načelu, vendar so srbske oblasti ta predlog zavrnile. Posledica tega je bila, da je sabor sprejel ustavo, ki je Republiki Hrvaški podeljevala popolno suverenost, medtem ko so v Sloveniji organizirali referendum, pri katerem se je velika večina udeležencev izrekla za neodvisnost Republike Slovenije³². Konec leta 1990 je Srbija nezakonito vstopila v jugoslovanski monetarni sistem in si prilastila dve milijardi mark; kot posledico sta Slovenija in Hrvaška razglasili, da ne bosta več priznavali novih finančnih obveznosti Jugoslavije, vključno s tujimi posojili (glej Meier, 1996: 143–157, 160–162).

4.3 Povzetek posebnosti ekonomsko političnega razvoja SFRJ v obdobju od druge svetovne vojne do leta 1991

Posebnosti socialističnega sistema SFRJ me zanimajo predvsem zaradi njihovega neposrednega vpliva na sam ekonomski in politični razvoj posameznih delov SFRJ v tem obdobju. Pri tem mislim predvsem na naslednje.

Obstoj karizmatične osebnosti, ki je vodila bivšo SFRJ do leta 1980

Tudi za druge socialistične ali komunistične sisteme je obstoj karizmatične osebnosti prej pravilo kot posebnost, vendar menim, da je treba Tita vseeno izpostaviti, saj je predstavljal enega glavnih stebrov moči zvezne države v bivši SFRJ. To moč si je pridobil predvsem z naslednjim.

³² Referenduma se je udeležilo 93,2 % volilnih udeležencev, od tega je 88,8% vseh upravičencev (oziroma okoli 95 % tistih, ki so se udeležili referenduma) glasovalo za samostojnost Republike Slovenije (Prunk in Ivanič, 1996: 161).

- Z razkolom z bivšo ZSSR, saj je to, vsaj v tistem času, veljalo za edinstven primer. Prav ta razkol leta 1948 je bistveno zaznamoval ves prihodnji razvoj socialističnega sistema v bivši SFRJ in predvsem odnos zahodnih držav, na čelu z ZDA, do SFRJ.
- Z izredno uspešno vzpostavitvijo kulta osebnosti, ali kot piše Pirjevec: »V vedno bolj krčevitem pričakovanju dneva X³³ je Titov kult iz leta v leto rasel in je dobival prav malikovalske značilnosti.« Svetozar Stojanovič je v reviji Praxis tako zapisal, da je velik greh partije prav kult osebnosti, in poudaril, kako tragično je, če ostaja socialistični režim na oblasti samo zaradi karizme svojega zgodovinskega voditelja (glej Pirjevec, 1995: 350).

Kult osebnosti, ki se je utelešal v podobi Josipa Broza - Tita, sem izpostavil predvsem zato, ker trdim, da je njegova smrt vplivala na razpad SFRJ tako na neposreden kot na posreden način. Posredno je Titova smrt vplivala na popolno nezmožnost sprejetja kakršnekoli bistvene ekonomske reforme, ki bi ustavile ekonomski propad na zvezni ravni. Za vse zvezne institucije je bilo značilno, da so se republiški predstavniki v njih čedalje bolj potegovali predvsem za republiške interese, ni pa se pojavil kakršenkoli zvezni organ ali osebnost, ki bi se vsaj približala karizmi Tita in si pridobila dovolj vpliva v državi, da bi ji uspelo uskladiti interese posameznih republik in interese zvezne države.

Poseben mednarodni položaj SFRJ

Poseben mednarodni položaj si je SFRJ zagotovila leta 1948, ko je postala prva socialistična dežela, ki se je uprla Stalinu. S tem dejanjem je bila SFRJ izključena iz vzhodnega bloka držav, ki so prejemale sovjetsko gospodarsko in vojaško pomoč. Tito se je zato po pomoč obrnil na zahod. V tem edinstvenem trenutku v zgodovini so bile Velika Britanija, ZDA ter druge države zahodnega bloka pripravljene pomagati tudi socialistični državi, če so le s tem kakorkoli oslabile ZSSR in njene satelite. SFRJ je začela prejemati pomembno gospodarsko pomoč in vsaj na začetku tudi veliko hrane, saj je bila letina nekaj let po vojni izredno slaba (Pirjevec, 1995: 184–191). »Titova Jugoslavija« je skoraj vse do razpada uživala romantično naklonjenost mednarodne skupnosti, saj je ta država relativno na lahek način prihajala do ogromnih mednarodnih kreditov, tako da je gospodarsko sicer rasla, a se je tudi čedalje bolj zadolževala.

³³ Mišljen je dan pričakovane Titove smrti.

Posebnost ekonomskega razvoja v bivši SFR, kot posledica delavskega samoupravljanja in posledična delitev politične moči

Najpomembnejša posledica posebnega ekonomskega razvoja SFRJ je bila ta, da sta se politična in ekonomska moč začeli premikati na republiško raven (glej Gow, 1992: 23; glej Klein in drugi, 1998: 6–7). Poseben vpliv na decentralizacijo moči je imela predvsem uvedba delavskega samoupravljanja, saj je ta ekonomski koncept omogočil večji prenos moči na posamezne republike. Posledica sta bili tudi prenos ekonomskega odločanja na republiško raven in diferenciacija med bogatim severom države in njenim revnim jugom, tako da je posledično prišlo do krepitev lokalnih oblasti in do čedalje večjega pomena Tita kot edine osebnosti, ki je bila sposobna bivšo SFRJ obdržati enotno.

Centralna oblast je začela izgubljati svojo moč, a ta bi bila nujna za mirno sobivanje in sožitje narodov Jugoslavije. Določene republike so težile k čedalje večji decentralizaciji oblasti, medtem ko so spet druge podpirale centralno urejeno državo. Kot čedalje pomembnejši akter v politiki SFRJ se je pojavljala JLA. Pri tem moram omeniti še zelo pomembni dejstvo: v veliki večini so skupno jugoslovansko vojsko JLA sestavljali predvsem pripadniki dveh narodov, Srbov in Črnogorcev (glej Gow, 1992: 23, 54; glej Klein in drugi, 1998: 6–7; glej Crawford in Liptschutz, 1998: 198).

Celotno povojno obdobje so se odvijale politične in ekonomske debate po vzorcu, ki se je vzpostavil že veliko pred komunističnim prevzemom oblasti. Prebivalci bogatejših področij, ki so bili zgodovinsko povezani s centralno Evropo, so si želeli večje decentralizacije moči, skupaj z ekonomsko in politično liberalizacijo; politiki in revnejši vzhodni in južni predeli dežele pa so težili k avtoritarnemu centralizmu in konservativnejši ekonomski in politični kontroli (Gow, 1992: 8).

Velika razlika med ekonomsko razvitostjo posameznih delov bivše SFRJ

Za nekdanjo SFRJ je bila značilna izredno neenakomerna razvitost. Samo najrazvitejši republiki Slovenija in Hrvaška sta prispevali preko 40 odstotkov denarja v državno blagajno. Poglejmo samo nekatere kazalce, ki nam kažejo veliko razliko v ekonomski razvitosti posameznih območij bivše SFRJ.

Tabela 4.2: Nekatera dejstva o prebivalstvu nekdanje SFRJ

	Površina (km²)	Delež povr. (%)	Prebivalstvo 1985	Velikost družine
BiH	51.129	22,64%	4.314.000	4
Slovenija	20.251	8,97%	1.927.000	3, 2
Hrvaška	56.538	25,04%	4.655.000	3, 2
Črna Gora	13.812	6,12%	613.000	4, 1
Makedonija	25.713	11,39%	2.017.000	4, 4
Srbija³⁴	88.361	39,13%	9.633.000	4, 4 ³⁵
Jugoslavija	225.804	100,00%	23.159.000	3, 6

Vir: Statistical Yearbook v Ferfila, Bogomil (1992): The End Of Utopia:Reforms of Former Communist Countries, Delavska enotnost, Ljubljana, str. 152

Kot vidimo iz zgornje table, sta Slovenija in Hrvaška skupaj zavzemali le nekaj več kot trideset odstotkov ozemlja države, a k skupnemu BDP sta prispevali preko 40 odstotkov. Slovenija je prispevala 15,4 odstotke finančnih sredstev v skupni proračun, ob tem pa je imela le 8,4 odstotke prebivalstva, Hrvaška pa je z 20,2 odstotkoma prebivalstva prispevala 25, 5 odstotkov finančnih sredstev.

Za Slovenijo je veljalo, da je najbolj evropska med republikami oziroma da ima največji stik z Evropo. To je razumljivo glede na njeno lego, saj je edina med republikami mejila kar na dve nekomunistični državi, na 'natovsko' Italijo in na nevtralno Avstrijo.

Tabela 4.3: Izbrani ekonomski indikatorji v SFRJ

	Št. zap. / 1000 preb.	BDP / preb.	% preb.	% skupnega BDP
BiH	354	68,2	18,6	13,5
Slovenija	678	201, 0	8,4	15,4
Hrvaška	508	125,2	20,2	25,5
Črna gora	397	77,9	2,6	2,1
Makedonija	392	65,3	8,7	5,8
Srbija	363	81,9	41,5	37,7
Jugoslavija	433	100	100	100

³⁴ Podatki v tabelah 4.2 in 4.3 veljajo za celotno republiko Srbijo (»ožja Srbija« ter avtonomni pokrajini Kosovo in Vojvodina),

³⁵ Na Kosovu je povprečna družina štela 6,9 člana, medtem ko je bila povprečna družina v ožji Srbiji (3,4) ter v Vojvodini (3,0) približno pol manjša.

Ravno tako je bil BDP na prebivalca v Sloveniji več kot enkrat večji od povprečja SFRJ; hrvaški BDP kot drugi največji v državi je bil za 25 odstotkov višji od državnega povprečja. Na drugi strani pa je bil BDP BiH in Makedonije skoraj trikrat manjši od slovenskega ter skoraj dvakrat manjši od hrvaškega.

Z »odcepitvijo³⁶« dveh najsevernejših republik nekdanje SFRJ bi država izgubila nekaj manj kot 30 odstotkov prebivalstva ob tem, da bi se njen proračun zmanjšal za več kot 40 odstotkov.

Karizmatična osebnost, delavsko samoupravljanje, poseben mednarodni položaj ter velike razlike v ekonomski razvitosti so bistveno vplivale na ekonomsko-politični položaj SFRJ v začetku 90 let prejšnjega stoletja. Tako so ekonomske posebnosti ter delavsko samoupravljanje vplivale predvsem na poseben ekonomsko političen razvoj SFRJ. Na drugi strani je karizmatični voditelj v osebi Josipa Broza - Tita bistveno prispeval k uspešnosti 50-letnega obstoja te države ter bil eden glavnih oblikovalcev njenega mednarodnega položaja. Sam mednarodni položaj je bil eden glavnih vzrokov za relativno ekonomsko uspešnost le-te.

4.4 Pregled pomembnejših ekonomskih in političnih posebnosti razvoja posameznih republik SFRJ od druge svetovne vojne do začetka nasilja na njihovem ozemlju

4.4.1 Slovenija

Slovenija je bila najbolj razvita republika SFRJ. Vodila je tako na področju stopnje industrijske razvitosti kot na čisto ekonomskih področjih, kot so višina plače, življenjski standard, učinkovitost gospodarstva ... Skupnosti jugoslovanskih narodov se je pridružila predvsem zaradi strahu pred drugimi večjimi narodi, saj so se morali Slovenci kot majhen narod že dolgo boriti za svoj obstoj, svoj jezik ter za vsaj relativno ekonomsko samostojnost. Repe (2002: 24) piše, da je med Slovenijo in SFRJ že od vsega začetka prihajalo do konfliktov. Do začetka devetdesetih let je tako identificiral tri velike konflikte: leta 1945 je Slovenija zahtevala, da se v ustavo vnese pravica do samoodločbe, nato zaradi izžemanja

gospodarstva v šestdesetih ter v sedemdesetih zaradi cestnih kreditov. Do konfliktov s federacijo je že tako prihajalo relativno pogosto, število konfliktov se je še bistveno povečalo v zadnjem obdobju obstoja te države, v osemdesetih letih in na začetku devetdesetih³⁷.

Gow (glej 1996:126) tudi piše, da je bil pomemben dejavnik pri razglasitvi neodvisnosti tudi relativna neodvisnost slovenske ekonomije³⁸. Le-ta je bila precej navezana na mednarodne trge. Le okoli odstotek surovin je uvažala iz ostalih republik SFRJ, preostale je dobila ali na svojem ozemlju ali na mednarodnih trgih. Slovensko gospodarstvo je v veliki meri delovalo ločeno od gospodarstva preostanka SFRJ. Isti avtor prav tako navaja, da je bilo 80 do 85 odstotkov slovenskega gospodarstva neodvisnega od skupnega trga SFRJ.

Še posebej v osemdesetih letih je bilo v Sloveniji vedno močnejše prepričanje, da jih skupnost jugoslovanskih narodov le zadržuje v razvoju. Vzrok je bila predvsem nesposobnost zvezne vlade pri ukrepih proti ekonomski krizi, čedalje večje ekonomsko zaostajanje za razvitim zahodom, čedalje manjša navezanost predvsem mlajše generacije na skupno državo ... H krepitvi želje po samostojnosti je dodatno prispevala še takratna politična situacija, ki jo je povzročal Milošević³⁹. Repe piše, da se je leta 1989 razpad države že zgodil na določenih področjih, tako na pravnem z enostransko spremembo ustave⁴⁰, na ekonomskem pa je bila država popolnoma dezintegrirana. Sledila je vrsta ustavnih zakonov, ki so krepili slovensko samostojnost:

- iz ustave so črtali določilo o vodilni vlogi partije in dovolili politični pluralizem,
- sprejeli so ustavno dopolnilo o pravici do samoodločbe in odcepitve,
- sprejeli so ustavno dopolnilo o samostojnem določanju prispevka v zvezni fond,
- sprejeli so dopolnilo o tem, da v republiki nihče ne sme razglasiti izrednega stanja brez njene privolitve (glej Repe, 2002: 26–27).

Navedeni ukrepi so seveda povzročili veliko nasprotovanje v vseh republikah SFRJ, saj so pomenili tudi formalen prelom s skupno državo. Sledil je Miloševićev poizkus uporabe

³⁶ O odcepitvi govorim zato, ker sta se Slovenija in Hrvaška želeli odcepiti od SFRJ. Šele pozneje je prišlo do popolnega razpada države.

³⁷ Leta 1987 so se takšni dogodki začeli vrstiti pogosteje kot prejšnja leta (Kotnik in Garb, 1998: 205).

³⁸ Poleg relativne etnične homogenosti, ki je po mnenju velike večine avtorjev bistveno vplivala na kratkost oboroženega nasilja na ozemlju Republike Slovenije.

³⁹ V tem času se je situacija na Kosovu približala vrelišču. Ko si je Milošević poizkušal podrediti albansko vodstvo v tej pokrajini, je le-to pozvalo množice k demonstracijam. Milošević je razglasil izredne razmere, razlog zanje pa je našel v odstopu vodstva te avtonomne pokrajine (predvidoma je na to vplivala gladovna stavka rudarjev v Trepču). Po razglasu izrednega stanja je Milošević za zadušitev demonstracij v tej pokrajini uporabil tako policijo kot vojsko (glej Meier, 1996:130).

⁴⁰ Med leti 1987 in 89 je prišlo do ukinitve avtonomije obeh avtonomnih pokrajin.

taktike, ki se je izkazala za uspešno v Črni gori, na Kosovu in v Vojvodini, taktike množičnih mitingov. Organiziral naj bi tako imenovani Miting resnice, ki naj bi se ga udeležilo preko 100.000 ljudi (glej Pirjevec, 1995: 397–398; glej Repe, 2002)⁴¹. Zaradi velikega nasprotovanja in ukrepov, ki jih je sprejelo slovensko vodstvo, je bil Miting resnice odpovedan⁴².

Posledica pa so bili ofenzivni ekonomski ukrepi proti Sloveniji.

- Republiška konferenca SZDL Srbije je pozvala »vse institucije in delovne organizacije, naj prekinejo stik s Slovenijo, ker so v njej poteptane temeljne človekove pravice in svoboščine«, ter pozvala vse beograjske delovne organizacije naj prekinejo vse stike s slovenskim gospodarstvom.
- Oktobra 1990 je Srbija uvedla takse za tista srbska podjetja, ki so kupovala slovenske izdelke.
- Decembra 1990 je sledil nepooblaščen vdor Srbije v zvezni finančni sistem ter posojilo narodni banki te republike v višini 1,403 milijarde dolarjev (glej Malešič v Grizold, 1998: 208-212).

Ena od razlag vzrokov za takšen način ekonomskega ukrepanja proti Sloveniji je bila tudi ta, da je Milošević končno uvidel, da Slovenije ne bo mogel speljati v zeleno smer, zato jo je želel poriniti čim dlje od ostale SFRJ. To je bil prelomni trenutek, v Sloveniji so začeli še utrjevati svojo samostojnost in aprila 1990 izvedli svobodne volitve (glej Meier, 1996:176–177).

Slovenija se je proti »srbski ekonomski ofenzivi« zaščitila z naslednjimi ukrepi.

- Nепоравnavo tistega dela revalorizirane obveznosti do sklada federacije za manj razvite za leto 1988, ki naj bi ga dobilo Kosovo.
- Neplačevanjem akontacij tekočih obveznosti (1989), ki naj bi jih iz istega sklada dobilo Kosovo.
- Odstopom od podpisa dogovora o solidarnosti za odpravo posledic poplav v Srbiji leta 1988.
- Priporočilom oškodovanim podjetjem, naj na sodiščih vložijo tožbe za povrnitev škode.

⁴¹ »Glede mitinga v Ljubljani so ostala do dandanes deljena mnenja, kaj je hotel Milošević z njim doseči. V Sloveniji je bila razširjena domneva, da so hoteli demonstranti izzvati nemire in s tem pripraviti izgovor za razglasitev izrednega stanja (Meier, 1996:175).« Proti organizaciji tega mitinga se je dvignila celotna slovenska država. Prepovedali so javna zborovanja, nadzirali so prehod meje...

⁴² Sam se še spomnim, da se je proti organizaciji dvignila celotna slovenska država, bilo nas je strah, da bo prišlo do izbruhov nasilja tako kot v drugih republikah. Na dan, ko naj bi se začel miting, pa so po TV kazali, da je vseeno demonstriral en demonstrant.

- Nalogom Službi družbenega knjigovodstva, naj ne upošteva morebitne blokade republiškega proračuna s strani zveznih organov.
- Uvajanjem potez gospodarske samostojnosti ter prepričevanjem slovenske in mednarodne javnosti v srbsko demontažo skupne države.
- Po vdoru v monetarni sistem osamosvojitvijo monetarnega sistema Slovenije ter prevzemom zvezne carinske pristojnosti.
- Sklepom skupaj s Hrvaško, da po 28.12.1990 ne bo več priznavala novih dolgov, ki naj bi jih najela federacija, ter zahtevo za razmejitev finančnih sredstev pa tudi notranjih in zunanjih dolgov (glej Malešič v Grizold, 1998: 208–212).

Sledil je še zadnji predlog Slovenije in Hrvaške; predlog je zajemal model Jugoslovanske konfederacije po vzoru Evropske gospodarske skupnosti. Srbi so ga zavrnil in pooblastili predsednika SFRJ Borisava Joviča, da oblikuje predlog moderne federacije z močno centralno vlado⁴³. »Ta načrt Srboslavije je, kot so rekli, po živahni razpravi med opozicijo in vlado, prepričal slovenske stranke, da so se odločile za referendum, na katerem naj se ljudstvo izreče, ali hoče živeti v suvereni Sloveniji ali ne (Pirjevec, 1995: 408).« Po velikem uspehu na referendumu je slovensko vodstvo dobilo potrebno legitimnost za nadaljevanje ukrepov za osamosvajanje republike Slovenije.

»Precej natančno po šestih predvidenih mesecih se je na večer 25. junija 1991 sestal slovenski parlament na skupno sejo, da bi sprejel »Izjavo o neodvisnosti« in dva spremljajoča dokumenta: (...) Naslednjega večera, dne 26. junija 1991, je bila v Ljubljani velika slovesnost (...) Naslednji dan je prinesel vojno (Meier, 1996: 249–250)«.

4.4.2 Hrvaška

Hrvaška je bila druga najbolj razvita republika SFRJ. Kot vidimo v tabeli 4.3, je bil BDP na prebivalca v tej republiki skoraj za polovico manjši kot v Sloveniji, a v skupni proračun je prispevala več kot 25% denarja⁴⁴.

⁴³ Ta vlada bi seveda imela sedež v Beogradu in bila pod močnim srbskim vplivom. Šlo naj bi za nenakšen model »srbske Jugoslavije«, Srboslavije.

⁴⁴ Na Hrvaškem je živelo okoli 20 odstotkov prebivalstva SFRJ

Tabela 4.4: Porazdelitev dohodka iz turizma v SFRJ

leto	SFRJ %	BiH %	ČG %	Hrv. %	Mak. %	Slo. %	Srbija			
							sk. %	OS. %	Kos. %	Voj. %
1982	100,00	10,57	3,62	37,94	3,55	15,55	28,75	20,98	1,68	6,09
1983	100,00	10,81	3,62	38,25	3,36	15,98	27,96	19,88	1,64	6,44
1984	100,00	10,62	3,47	40,00	3,37	15,99	26,56	18,66	1,47	6,43
1985	100,00	10,15	3,63	42,28	3,10	16,45	24,39	17,40	1,37	5,62
1986	100,00	9,98	3,39	42,69	3,10	17,40	23,42	16,90	1,24	5,28

Vir: (1987) Statistički godišnjak SFRJ, Savezni zavod za statistiku, Beograd⁴⁵

Tabela 4.5: Porazdelitev dohodka izbranih gospodarskih panog SFRJ

	SFRJ %	BiH %	ČG %	Hrv. %	Mak. %	Slo. %	Srbija %			
							sk.	OS.	Kos.	Voj.
gradnja ladji	100,00	0,00	2,51	75,45	0,00	1,48	20,55	11,49	0,00	9,03
ribištvo	100,00	7,10	1,21	52,34	5,41	6,92	27,04	7,49	4,08	15,47
nafta in zem.plin	100	0,00	0,00	61,65	0,00	0,00	38,35	0,00	0,00	38,35
naftni derivati	100	15,77	0,19	45,67	6,14	2,68	29,55	3,92	0,00	-

Vir: (1987) Statistički godišnjak SFRJ, Savezni zavod za statistiku, Beograd

Posebej močna je bila Hrvaška na gospodarskih področjih, povezanih z Jadranskim morjem, saj je bila to republika z najdaljšo morsko obalo med vsemi republikami bivše SFRJ. Če pogledamo podatke v Tabeli 4.4, vidimo, da je Hrvaška, s svojim turizmom⁴⁶ prispevala kar okoli 40 odstotkov dohodka iz turizma v bivši SFRJ, ter kot piše Pirjevec (2003: 69), s tem zagotavljala skoraj polovico vsega deviznega priliva v državi. Republika Hrvaška je ravno tako prispevala preko 50 odstotkov dohodka iz ribištva⁴⁷. Kot vidimo v Tabeli 4.5, je bila izredno močna oziroma kar daleč najmočnejša med vsemi republikami bivše SFRJ tudi na dveh za delovanje moderne vojske (nafta je ravno tako pomembna za civilno sfero) nepogrešljivih področjih.

⁴⁵ Razlaga kratic v tabelah od 4.4 do 4.6: ČG-Črna gora, Hrv.-Hrvaška, Mak.-Makedonija, Slo.-Slovenija, OS-ožja Srbija, Kos.-Kosovo, Voj.-Vojvodina.

⁴⁶ Med katerim je najpomembnejši del zavzemal ravno pomorski turizem.

⁴⁷ Nikakor ne smemo misliti, da je bila Hrvaška močna le na gospodarskih področjih, ki se tičejo morja, tu je bila le daleč najmočnejša med vsemi republikami bivše SFRJ.

- Na Hrvaškem so pridobili kar preko 61 odstotkov nafte in zemeljskega plina na ozemlju SFRJ; ravno tako pa so na njenem ozemlju proizvedli skoraj 46 odstotkov naftnih derivatov.
- V Tabeli 4.5 vidimo, da je bilo preko tri četrtine ladij na ozemlju SFRJ zgrajenih ravno na Hrvaškem.

Pomembna značilnost politične situacije v tej republiki je bila predvsem prisotnost velike srbske manjšine na njenem ozemlju. Če so bili Milošević in vodstvo Srbije pripravljene pustiti Slovenijo, da se osamosvoji, nikakor niso pristali na samostojnost Hrvaške in na življenje velike srbske manjšine v drugi državi.

Meier (1996) trdi, da je hrvaška politika v osemdesetih letih še zagovarjala tako imenovano »jugoslovansko smer« in svoje interese v okviru skupne države⁴⁸. Jugoslovanska usmeritev ni bila le posledica želje Hrvatov po ohranitvi SFRJ, temveč tudi posledica velike⁴⁹ prisotnosti srbske manjšine v političnem življenju te republike. Isti avtor tudi piše o nenadnem zasuku na Hrvaškem. Na kongresu Zveze komunistov Hrvaške je bil konec leta 1989 za predsednika izvoljen liberalni Račan. Hrvaška je po zgledu Slovenije začela z obsežno demokratizacijo svojega političnega življenja. Leta 1990 so razpisali svobodne parlamentarne volitve, na katerih je 7. maja 1990 v drugem krogu zmagala nacionalistično usmerjena stranka Hrvaška demokratska zveza (HDZ) bivšega generala JLA in enega izmed obtoženih krivcev za dogodke leta 1971, Franja Tudjmana (glej Meier, 1996: 176–209). Pirjevec (1995: 404) pravi, da je to le prestrašilo hrvaške Srbe, saj so HDZ finančno podpirali hrvaški izseljenci, pogosto ustaške usmeritve.

Isti avtor navaja, da je HDZ kmalu po volitvah sprejela tudi skrajne ukrepe, ki so ekonomsko zelo prizadeli Srbe na Hrvaškem. Tudi na ozemljih, kjer so bili v večini, so izgubili službe v javni upravi in milici, podjetja in tovarne so prevzeli Tudjmanovi ljudje. S temi in z drugimi ukrepi si nova hrvaška oblast prav zagotovo ni zagotovila lojalnosti hrvaških Srbov, ki so imeli močno podporo v Beogradu.

⁴⁸ A to ni ustrezalo Miloševiću, saj so s tem ovirali njegove želje po prevladi v bivši SFRJ.

⁴⁹ Srbska prisotnost v političnem življenju te republike je bila nesorazmerna z odstotkom prebivalstva srbske narodnosti v tej republiki.

4.4.3 Bosna in Hercegovina

Tabela 4.6: Izbrani ekonomski indikatorji v BiH glede na dohodek iz dejavnosti.

	SFRJ %	BiH %	ČG %	Hrv. %	Mak. %	Slo. %	Srbija %			
							skupaj	OS	Kos.	Voj.
proizvodnja železove rude	100	85,33	0,00	0,00	11,72	0,00	2,96	2,96	0,00	0,00
črna metalurg.	100	26,87	6,16	13,21	13,50	22,63	17,64	9,99	6,30	1,35
pridob. rude barv. kov.	100	20,38	5,29	3,02	17,41	0,66	53,24	43,24	10,00	-
predela. barv. kov.	100	2,67	3,57	16,78	5,22	16,20	55,56	52,47	0,93	2,17
kov. predelovalna dejavnost	100	19,98	0,91	18,03	2,65	20,86	37,57	28,03	0,91	8,64
proizv. neko. mineral.	100	35,99	3,96	10,54	13,43	12,09	24,00	18,99	4,45	0,55
predela. nekov. mineral.	100	4,28	1,25	19,26	9,94	24,62	40,67	33,18	1,08	6,41
proizvodnja nafte in zemelj. plina	100	0,00	0,00	61,65	0,00	0,00	38,35	0,00	0,00	38,35
proizvodnja naftnih derivatov	100	15,77	0,19	45,67	6,14	2,68	29,55	3,92	0,00	-
strojgradnja	100	12,62	1,31	25,29	1,44	24,54	34,80	26,42	0,20	8,19
proizvod. elektrike	100	18,49	3,86	17,33	5,87	14,19	4,03	30,04	5,01	5,21

Vir: (1987) Statistički godišnjak SFRJ, Savezni zavod za statistiku, Beograd

BiH je bila ena od manj razvitih republik SFRJ, z več kot 4 milijoni prebivalcev in, kot vidimo v Tabeli 4.3, z BDP v velikosti 68 odstotkov povprečnega BDP SFRJ in s skoraj 70 odstotkov manjšim BDP, kot ga je imela najrazvitejša republika SFRJ Slovenija. Vendar pa je bilo ozemlje BiH za SFRJ pomembno zaradi velike in močne surovinske baze ter posledično tudi zaradi relativno močne predelovalne industrije.

Poseben pomen za SFRJ je imelo ozemlje BiH zaradi velikih nahajališč železove rude, saj je bila BiH daleč največja proizvajalka železove rude v državi. Na ozemlju te republike so pridobili več kot 80 odstotkov te rude. Na njenem ozemlju so nakopali tudi skoraj 36 odstotkov nekovinskih mineralov ter preko 20 odstotkov rude barvnih kovin. V BiH so proizvedli tudi preko 18 odstotkov električne energije na ozemlju SFRJ. Na njenem ozemlju

je bilo ustvarjenega preko 26 odstotkov skupnega prihodka SFRJ iz črne metalurgije in s tem je bila največji predelovalec železove rude v SFRJ. Predelava drugih rud ni v tako veliki meri potekala na njenem ozemlju, saj so na ozemlju BiH predelali manj kot 3 odstotke barvnih kovin in manj kot 5 odstotkov nekovinskih mineralov. Po drugi strani pa je bilo na ozemlju te republike ustvarjenega skoraj 20 odstotkov skupnega družbenega dohodka SFRJ na področju kovinskopredelovalne industrije ter skoraj 16 odstotkov naftnih derivatov⁵⁰.

Gow (glej 1996: 280) tako piše, da je v povojnem času, oprta na surovinske zaloge BiH, predvsem železove rude in premoga, nastala močna surovinska industrija, ki so se ji zaradi strateških potreb priključili obsežni deli oboroževalne industrije.« S tem se strinja tudi Meier (glej 1996: 21), ki piše, da je vojska nadzorovala obsežno oboroževalno industrijo, v okviru katere je bilo po dostopnih podatkih v poznih osemdesetih letih 56 podjetij z okoli 70.000 zaposlenimi. Štiri petine teh podjetij so bile na ozemlju Bosne in Hercegovine.

Na političnem področju pa so za analizo v tem diplomskem delu pomembni predvsem politični dogodki leta 1990 in po njem, saj so bile v BiH 18. novembra tega leta izvedene prve svobodne, večstrankarske volitve po drugi svetovni vojni. Največ sedežev v parlamentu so dobile tri stranke, ki so svoj program zasnovali na nacionalni podlagi: muslimanska Stranka demokratske akcije (SDA), srbska Srpska demokratska stranka (SDS) in hrvaška HDZ za BiH. Kandidati treh nacionalnih strank so tudi na volitvah za Predsedstvo BiH novembra 1990 osvojili vseh sedem mest v tem organu. 20. decembra 1990 je bil za predsednika Predsedstva BiH izvoljen Alija Izetbegović (The Europa v Šterbenc, 2000: 67). Te volitve so pravzaprav pomenile udarec za politiko Alije Izetbegoviča, ker je upal, da v BiH v večinskem deležu živi prebivalstvo, ki vidi svojo prihodnost v BiH kot v državi treh narodov. Rezultati teh volitev so omejili politiko v BiH na dogovore med predstavniki treh etničnih skupnosti. »Med leti 1990 in 91 pa je JLA razorožila TO, da bi preprečila kakršenkoli legitimen odpor države BiH proti uničenju, medtem ko so se istočasno oboroževali člani SDS. « Velik del obstoječih kapacitet JLA se je začel premeščati v Bosno in Hercegovino. Istočasno so vodilne položaje v vseh vojaških enotah na ozemlju BiH prevzeli Srbi (glej Magaš in Žanič, 2001:143–144).

⁵⁰ Na ozemlju te republike niso pridobivali nafte in zemeljskega plina.

Septembra 1991 so Srbi razglasili štiri »srbska avtonomna območja« (Hercegovina, Krajina, Romanija in Severozahodna Bosna) ter pozvali JLA, naj zaščiti srbsko prebivalstvo v BiH. Kmalu pa so jim sledili tudi Hrvati s proglasitvijo svojega avtonomnega območja: Hercegovine. Srbsko-hrvaška območja so obsegala preko 96 odstotkov ozemlja republike, tako da naj bi muslimanom ostalo le nekaj več kot tri odstotke ozemlja (glej Šterbenc, 2000: 67–70; glej Magaš in Žanič, 2001: 144).

Najhujše zaostrovanje se je začelo po referendumu o samostojnosti, ki je bil izveden 29. februarja in 1. marca 1991. Udeležilo se ga je 63 odstotkov prebivalstva BiH in 99 odstotkov udeleženih je glasovalo za samostojnost. Alija Izetbegović je 3. marca razglasil neodvisnost BiH, Srbi pa so odgovorili z ustanovitvijo Srbske republike Bosne in Hercegovine, ki je obsegala okoli 65 odstotkov ozemlja BiH. Hoare tudi piše, da je predsednik Izetbegović naivno upal, da se vojska ne bo izneverila 50 letom bratstva in enotnosti ter da se bodo enote JLA preoblikovale v enote vojske BiH, ali pa se bodo umaknile z ozemlja BiH brez prelivanja krvi (Magaš in Žanič, 2001:182). 3. marec je tudi datum, ko se je zgodil incident na Baščaršiji, ki je pomenil začetek oboroženega nasilja v BiH.

4.4.4 *Srbija⁵¹ in Črna gora⁵²*

Če je bila sama opredelitev in obravnava oboroženega spopada v Sloveniji, BiH in na Hrvaškem relativno neproblematična, pa to ne velja za Srbijo in Črno goro oziroma poznejšo ZRJ, in sicer zaradi naslednjih razlogov.

- V vseh drugih republikah se je razpad SFRJ dogajal po vzorcu: ena republika postane država. To ne drži za Srbijo in Črno goro, saj sta se tu dve republiki leta 1992 združili v skupno državo ZRJ. Če se same ekonomske značilnosti vzrokov oboroženega spopada med drugimi republikami precej razlikujejo, pa tega ne morem trditi za Srbijo in Črno goro, saj sta nastopali kot ena država in so bile same ekonomske značilnosti vzrokov oboroženega spopada pri njiju če že ne enake, vsaj zelo podobne. Tako sem se odločil, da bom ti dve republiko obravnaval v skupnem poglavju in ne ločeno kot ostale republike SFRJ.

⁵¹ Republika Srbija je zajemala Ozemlje »ožje« Srbije ter ozemlji dveh avtonomnih pokrajin: Kosova in Vojvodine.

⁵² Konflikt na ozemlju teh dveh republik (poznejša ZRJ) je imel drugačne značilnosti kot konflikti na ozemlju drugih republik bivše SFRJ. Sam etnični konflikt je prišel do izraza že leta 1981, z nasilno zadržitvijo demonstracij kosovskih Albancev. Nadaljeval se je skozi celotno desetletje, dokler ni konec devetdesetih let začel dobivati razsežnosti vojne. Ta vojna pa se je končala leta 1999 s prenehanjem letalskih napadov zveze NATO na ZRJ.

- Na Hrvaškem in v BiH se je oborožen spopad razvil relativno hitro⁵³. Od začetka večjega stopnjevanja napetosti do samega spopada na ozemlju Srbije in Črne gore pa je minilo več let. Tako je od leta 1981, ko so izbruhnile močne demonstracije na Kosovu⁵⁴, do leta 1996, ko je zaradi pojavitve organizirane vojske kosovskih Albancev (OVK⁵⁵) na ozemlju Srbije in Črne gore izbruhnil oborožen konflikt, minilo kar 15 let. A vseeno sta oba dogodka del skupnega procesa razpada SFRJ ter imata zelo podobne, če že ne iste ekonomske vzroke za svoj obstoj.

V nadaljevanju bom predstavil nekaj izbranih ekonomskih kazalcev republik Srbije in Črne gore.

Tabela 4.7: BDP Srbije, Črne gore, Vojvodine ter Kosova.

	1988	1989	1990	1991
Črna gora	5,30%	5,24%	5,06%	5,11%
Srbija	94,70%	94,76%	94,94%	94,89%
Ožja Srbija	57,91%	59,37%	60,54%	59,58%
Vojvodina	30,47%	29,74%	29,47%	30,34%
Kosovo	6,33%	5,66%	4,93%	4,97%
Skupaj	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Vir: statistički godišnjak SFRJ, različni letniki, v Babič, Stojan, Tašič Ivan (2002): Transition experience and prospects for growth: the case of Serbia and Montenegro (collected and prepared for the conference Global development network on explaining economic growth), Faculty of economics, Riga, str. 10

Tabela 4.8: Porazdelitev prebivalstva na ozemlju Srbije in Črne gore

	porazdelitev prebivalstva leta 1981		porazdelitev prebivalstva leta 1990		porast prebivalstva
Srbija (skupaj)	9,279	100,00%	9,815	100,00%	5,46 %
Ožja Srbija	5,666	61,06%	5,717	58,25%	0,89 %
Vojvodina	2,028	21,86%	2,042	20,80%	0,69 %
Kosovo	1,585	17,08%	2,056	20,95%	22,91 %
Črna gora	0,583	6,28%	0,664	6,77%	12,20 %

Vir: Szayna, S. Thomas, Zanini Michaele (2000): Identifying Potential Ethnic Conflict: Application of Process Model, RAND, Santa Monica

⁵³ Med leti 1990 in 1991 tako v BiH kot na Hrvaškem (glej Šterbenc, 2000; glej Magaš in Žanič, 2001; glej Pirjevec, 1995).

⁵⁴ Vzroke zanje bom analiziral drugje.

Tabela 4.9: Porazdelitev denarja za nerazvite v SFRJ

Republika (pokrajina)	Odstotek
Kosovo	48
BiH	25
Makedonija	18
Črna Gora	9
Skupaj	100

Vir: Statistical Yearbook v Ferfila, Bogomil (1992): The End Of Utopia:Reforms of Former Communist Countries, Delavska enotnost, Ljubljana, str. 157

Ozemlje teh dveh republik je bilo sestavljeno iz več zelo različno ekonomsko razvitih področij.

Kot primer naj navedem kar obe avtonomni pokrajini, saj je na eni strani Vojvodina z okoli 20 odstotkov prebivalstva v skupni proračun prispevala okoli 30 odstotkov finančnih sredstev, na drugi strani pa je Kosovo⁵⁶ z ravno tako okoli 20 odstotkov prebivalstva prispevalo le približno 5 odstotkov finančnih sredstev.

Vendar pa za analizo v tem diplomskem delu podrobna delitev Srbije in Črne gore na točno določene ekonomske regije ni potrebna, tako da bom podrobneje analiziral predvsem najrevnejši del njenega ozemlja, Kosovo.

Če Kosovo primerjamo z ostalimi republikami⁵⁷ SFRJ, ugotovimo, da je BDP v tej pokrajini neprestano padal. Leta 1981 je tako BDP na prebivalca na Kosovu dosegal 40 odstotkov povprečnega BDP v SFRJ, leta 1989 pa le še 30 odstotkov ... Ferfila (1992:158), med drugim, tudi primerja ekonomska položaja Kosova in Slovenije, saj sta imela oba dela nekdanje SFRJ podobno število prebivalstva. Slovenija je ustvarila okoli 18 odstotkov BDP SFRJ, 21 odstotkov industrijske proizvodnje, 23 odstotkov izvoza. Na drugi strani je Kosovo ustvarilo 1, 8 odstotka BDP in 1, 7 odstotka izvoza. BDP na prebivalca je bil v Sloveniji sedemkrat višji kot na Kosovu (7000 USD proti 1.000 USD).

⁵⁵ Seveda so se posamezne militantne skupine pojavljale že prej, a leto 1996 je leto, ko se je v javnosti prvič pojavila albanska vojska z imenom OVK. Način njenega nastanka in delovanja pa sta za to diplomsko delo nepomembna.

⁵⁶ Kot najrevnejši del tako SFRJ kot tu obravnavanih republik Srbije in Črne gore.

⁵⁷ Do sedaj smo ga primerjali le z republikama Srbijo in Črno goro.

Vodstvo SFRJ je želelo zmanjšati ekonomsko zaostalost Kosova tudi tako, da je (kot vidimo v Tabeli 4.9) daleč največji del finančnih sredstev namenjenih nerazvitim odšel ravno na Kosovo⁵⁸, ki je bilo tudi skoraj popolnoma odvisno od pomoči drugih republik. Od finančne pomoči, ki jo je vodstvo SFRJ namenilo tej republiki med leti 1981 in 1986, je le 6,4 odstotke prišlo iz Kosova, vsa ostala finančna sredstva pa so investirale druge republike. Kosovo se je tako razvijalo hitreje kot druge jugoslovanske republike, vendar je bila sama učinkovitost investicij na Kosovu kar 33 odstotkov nižja kot učinkovitost investicij drugje po SFRJ (glej Jovič, 2003: 265–273; glej Stambolič v Jovič, 2003: 270).

Ekonomska zaostalost Kosova za povprečjem SFRJ je, med drugim, izvirala tudi iz velikega porasta prebivalstva⁵⁹ v tej pokrajini (glej Gow, 1992: 69; glej Jovič, 2003: 265–273). V Tabeli 4.8 razberemo, da je prebivalstvo Kosova skokovito naraščalo, saj se je le med leti 1981 in 1990 povečalo za več kot petino. Povečevanje deleža Albancev je po drugi strani pomenilo zmanjšanje deleža prebivalcev srbske narodnosti. Vendar se na Kosovu ni povečevalo le število prebivalstva, temveč tudi njegova izobraženost. Jovič (2003: 268) tako omenja, da je bilo še leta 1948 na Kosovu več kot 60 odstotkov prebivalstva nepismenega, leta 1981 pa je ta pokrajina postala del SFRJ z največjo koncentracijo študentov v SFRJ⁶⁰.

Poleg Kosova so imeli velike ekonomske težave tudi preostali deli Srbije in Črne gore, še posebej po razpadu SFRJ leta 1991. Najpomembnejša ekonomska značilnost tega obdobja so bile mednarodne sankcije Evropske unije proti Srbiji in Črni gori (tedaj že ZRJ)⁶¹. Leta 1991 je BDP padel za 11,6 odstotkov. Leta 1992 so sankcije povzročile še dodaten padec BDP, ta je padel za kar 27,9 odstotkov. K dodatnemu padcu BDP je vplivala v naslednjem letu še inflacija, saj je BDP padel kar za 30 odstotkov, tako da je leta 1993 dosegal le še 40 odstotkov BDP iz leta 1989. Povprečen obseg industrijskega proizvoda je leta 1993 znašal le 35,2 odstotka BDP iz leta 1989. Glavni vzroki za drastičen padec industrijske aktivnosti so: mednarodne sankcije, ki so prepovedale Jugoslaviji trgovati z ostalimi državami; neprimerna ekonomska politika, ki je vodila v hiperinflacijo; neprimerna lastninska struktura industrije, s prevlado državnih in družbenih podjetij; neprimerna institucionalna sestava in drugo. Tudi javna potrošnja je močno presegala realni ekonomski potencial države. Delež javne potrošnje je leta 1996 znašal približno 55 odstotkov BDP, s tri do pet odstotki primanjkljaja. Visoka

⁵⁸ Poleg Kosova so status nerazvite regije imele še republike BiH, Črna gora in Makedonija.

⁵⁹ Predvsem velik je bil porast albanskega prebivalstva (glej Tabelo 4.8).

⁶⁰ Na 1000 prebivalcev je bilo okoli 30 študentov.

javna potrošnja je povzročala resno fiskalno breme gospodarstvu, medtem ko je število brezposelnih hitro naraščalo, aprila leta 1996 je tako stopnja nezaposlenosti znašala 25,7 odstotkov (glej Goranovič, 2002: 3–4).

⁶¹ Bile so bile uvedene maja 1992 in delno ukinjene decembra 1995.

5. EKONOMSKI VZROKI OBOROŽENEGA SPOPADA NA OZEMLJU SFRJ – PREGLED PO POSAMEZNIH REPUBLIKAH

V tem poglavju bom izpostavil najpomembnejše ekonomske vzroke oboroženega spopada na ozemlju posameznih republik.

5.1 Slovenija

Zastavlja se vprašanje, kakšni so bili ekonomski vzroki za začetek oboroženega spopada v tej republici. Sicer sem veliko večino vzrokov opisal že v prejšnjih poglavjih, a zaradi samega razumevanja situacije jih bom na tem mestu ponovno naštel in dodal še nekatere nove dejavnike.

Slovenija je bila največji donator v zvezni proračun, tako da si zvezna vlada ni želela izgubiti svoje najbogatejše republike ravno v času, ko je državo pretresala velika ekonomska kriza.

Kot sem že omenil v prejšnjih poglavjih, je SFRJ v 80-ih in na začetku 90-ih pretresala globoka ekonomska kriza. Osnovne značilnosti dolgoročnih trendov v obdobju pred razpadom SFRJ (1980–90) so: padec BDP za 0,4 odstotke; padec bruto investicij v osnovna sredstva (6,1 odstotek); upočasnitev stopnje rasti zaposlenosti in nato padec le-te leta 1990 (–3 odstotke); konstantni padec učinkovitosti investicij, ki sta ga spremljali povprečna produktivnost kapitala in dela; porast kronične inflacije z začetka osemdesetih let vse do hiperinflacijskega vrha leta 1989. Že v letu 1980 inflacija doseže 40 odstotkov, svoj nagel vzpon nadaljuje z 58 odstotki v letu 1983 in 2733 odstotki leta 1989, medtem ko je bila leta 1990 že nižja. Gibanje inflacije je bilo v takratni SFR Jugoslaviji neposredno odvisno od vira, iz katerega so pokrivali proračunski primanjkljaj. Ko se je v osemdesetih letih naglo zmanjšalo zadolževanje v državi in zunaj nje, a povečalo izdajanje denarja, inflacije ni bilo več moč ustaviti. Mednarodna trgovina je konstantno upadala predvsem kot posledica močnega pritiska na uvoz zaradi krize zadolževanja in nizke konkurenčnosti cen ter kakovosti jugoslovanskih proizvodov na svetovnih trgih, zato so obnovili odnose z vzhodno Evropo. Trendi kažejo, da je bila hitra rast v sedemdesetih letih obsežna in draga, saj je bila financirana s tujim kapitalom, ki je bil neučinkovito uporabljen (glej Goranovič, 2002: 3–4).

Med samo ekonomsko krizo je prišlo do grožnje odcepitve ekonomsko najrazvitejše republike. Odcepitev⁶² bi bistveno vplivala na gospodarstvo skupne države in bi jo oddaljilo

⁶² O odcepitvi govorim, ker se je Slovenija v tem času želela odcepiti od skupne države. Poznejši potek dogodkov pa je pripeljal do samega razpada države.

od najbogatejših trgov. Država, ki je bila tako politično kot ekonomsko v veliki krizi, ni mogla dopustiti odcepitev Slovenije, saj bi to bistveno podaljšalo krizo na ozemlju celotne države oziroma kot so govorili nekateri politiki, če bi prišlo do odcepitev ene republike, bi prišlo do razpada SFRJ, ali kot piše Pirjevec (1995: 413), bi bila Slovenija lahko zgled drugim republikam.

Strah JLA pred razpadom SFRJ

Kljub zelenemu centralizmu na ozemlju SFRJ se je Slovenija do leta 1991 razvila v relativno samostojno republiko. Poleg precejšnje etnične homogenosti sta ravno ekonomska razvitost in samostojnost omogočili tudi politično samostojnost v tej republici. V zadnjih letih obstoja SFRJ so slovenski politiki reagirali precej odločneje od npr. hrvaških. Preprečilo so popolno razorožitev svojih enot in tako vojno pričakali bolj ali manj pripravljeni. Pomemben vzrok za drugačnost same Slovenije in Slovencev od drugih republik in prebivalcev SFRJ je tudi sama ekonomska in kulturna povezanost z zahodno Evropo. Ekonomski vzroki so bili tudi bistveni za samo slabitev tako zvezne oblasti kot najpomembnejših zveznih institucij, kot je bila JLA, ki je bila tudi daleč največji porabnik zveznega proračuna. Zavzemala se je za obstoj SFRJ, saj bi ji je le-ta omogočala ekonomski obstoj⁶³. Kot sem že omenil, bi Slovenija lahko bila zgled za druge republike, saj sta se tako Srbija s svojim obubožanim gospodarstvom kot JLA bali, da bo razpad države poguben zanj (glej Pirjevec, 1995: 413). Reševanje težkega gospodarskega položaja na ozemlju SFRJ je bilo oteženo zaradi relativno velike samostojnosti republik. Srbija in vodstvo JLA sta si že prej želela na ozemlju SFRJ vpeljati izredne razmere, a jima to ni uspelo, ker sta bila preglasovana s strani drugih delegatov (Meier, 1996: 247-248).

Sam uspešen poseg JLA v Sloveniji pa bi po drugi strani pokazal moč in odločnost JLA in tako okrepil centralno oblast⁶⁴, ki bi tako uspešneje lahko posredovala tudi v drugih republikah⁶⁵.

5.2 Hrvaška

Pomembni ekonomski vzroki za oborožen spopad v tej republici so.

⁶³ Z velikim zmanjšanjem države bi se morala močno zmanjšati tudi njena vojska.

⁶⁴ Omeniti velja tudi vprašanje carin, ki mu je zvezni premier Markovič dajal velik pomen, saj so bile v njegovi pristojnosti (glej Meier, 1996: 247–248), le-te pa bi prav na meji z Evropo prišle v slovenske roke.

Velikosrbske težnje Slobodana Miloševića in želja po ustvarjanju Velike Srbije z izhodom na Jadransko morje

Vodstvo Srbije in Črne gore se je najprej borilo za centralizacijo SFRJ, ko pa mu to ni uspelo, si je želelo ustvariti čim bolj etnično homogeno državo, z izhodom na morje ter s čim daljšo⁶⁶ obalo. Tako Klemenčič (1993: 1–245) piše, da sta bila za Srbe najbolj privlačna dva dela Hrvaške: kmetijsko in industrijsko razviti vzhod (Slavonija) ter pomorsko in turistično razviti jug (Dalmacija). Z njim se strinja tudi Pirjevec (2003: 69), ki poleg tega tudi trdi, da je šlo za peto srbsko vojaško izkušnjo v dvajsetem stoletju, katere cilj je bil poleg drastične etnične čistke še zasedba ekonomsko vabljevih ozemelj: rodovitne Baranje, vzhodne Slavonije s polji nafte in metana ter turističnih območij na Jadranu, ki so v boljših časih federaciji zagotavljala 50 odstotkov njenega deviznega priliva (Pirjevec, 2003: 69).

Okupacijo skoraj tretjine hrvaškega ozemlja so Srbi opravičevali z željo po združitvi vsega srbskega naroda v eni državi. A da za napadi ni samo želja po združitvi naroda, temveč tudi želja po osvojitvi čim večjega dela hrvaškega ozemlja, med drugim dokazujejo tudi napadi na dele Hrvaške, v katerih so bili Srbi v izraziti manjšini: Osijek (70,3 % Hrvatov, 15,1 % Srbov), Vinkovci (79,9 % Hrvatov, 10,7 % Srbov), Vukovar (47 % Hrvatov, 32,4 % Srbov). Postalo je očitno, da si Srbija s pomočjo ideološko podobne JLA želi okupirati vse dele Hrvaške vzhodno od črte Virovitica–Karlovac–Ogulin–Karlobag (Klemenčič, 1993: 1–245).

Strah vodstva JLA, da bo vojska ostala brez države, ki bi jo podpirala, ter tudi želja po novi, veliki in ekonomsko močni državi

Kot sem že pisal, si je vodstvo Srbije in Črne gore z Miloševićem na čelu želelo nadzor nad čim večjim delom gospodarsko bogatega območja SFRJ. Pri tem jim je pomagala tudi JLA. Ta »skupna« vojska SFRJ je bila že prej v največji meri srbska in črnogorska, po začetku sovražnosti, ko so jo začeli množično zapuščati prebivalci drugih narodnosti, pa je postala skoraj popolnoma srbska in črnogorska. Sama JLA je vsaj do določene mere podpirala Miloševića že od vsega začetka, saj se je vsaj na začetku boril za centralizirano enotno skupno državo, ki je bila tudi glavni cilj JLA kot daleč največje institucije na ozemlju SFRJ. Bila je velik proizvajalec in izvoznik orožja, poleg tega pa tudi daleč največji porabnik zveznega proračuna. Z zaostrovanjem krize na tleh SFRJ se je vodstvo začelo čedalje bolj zavedati, da

⁶⁵ In to tako na ekonomskem kot na političnem področju.

⁶⁶ Dolga morska obala je gospodarsko pomembna tako zaradi možnosti razvoja turizma kot zaradi možnosti razvoja trgovine.

mu situacija uhaja iz rok, tako je tudi zadnji predlog Hrvaške, Makedonije in Slovenije o skupni konfederaciji samostojnih držav imelo le za izdajalski predlog, saj se je zavedalo, da ta konfederacija ne bi finančno podpirala JLA. Po porazu v Sloveniji je vodstvo JLA popolnoma prestopilo na Miloševićevo stran, saj jim je ponudil tako opravičilo za poraz⁶⁷ kot prihodnjo vizijo nove države z zadostnim številom prebivalstva, da jo bo lahko podpiralo in ji zagotavljalo zadosten pritek novih vojakov. Ker je kot posledica demokratizacije v vzhodni Evropi posel z orožjem čedalje bolj propadal in se je posledično JLA znašla v čedalje večji krizi, je ta vojska začela podpirati in uresničevati cilje Slobodana Miloševića. Z bojem za ustanovitev nove države se je vodstvo JLA tudi lahko izognilo svojemu neprestanemu strahu, da bo JLA postala vojska brez države. Če bi se Hrvaška osamosvojila in postala samostojna država z istimi mejami, kot jih je imela kot republika, bi (če omenim le najpomembnejše) SFRJ (in z njo tudi JLA) izgubila preko 61 odstotkov proizvodnje nafte ter $\frac{3}{4}$ ladjedelniške industrije. Dohodki države bi se zmanjšali za 25 odstotkov in največji del obale SFRJ bi postal del druge države⁶⁸.

Tako vodstvo Srbije in Črne gore kot vodstvo JLA sta imela zelo močne ekonomske vzroke, da sta poizkušala na vse načine preprečiti osamosvojitev Hrvaške (oz vsaj tistih njenih delov, ki naj bi po njuni interpretaciji pripadali Srbiji). Nova države brez Hrvaške bi bila v ekonomskem smislu precej revnejša od SFRJ, JLA pa se je zavedala, da za obstanek potrebuje tako veliko kot ekonomsko močno državo, ki jo bo oskrbovala z naborniki in s sredstvi za preživetje.

5.3 Bosna in Hercegovina

S pomočjo analize, ki jo izvajam v diplomskem delu, sem prišel do ugotovitev, da so glavni ekonomski podkrepljeni razlogi in dejavniki, ki so vplivali na potek spopadov na ozemlju BiH, naslednji.

Velika prisotnost vojaške industrije na ozemlju BiH in želja JLA po nadzoru nad njenimi glavnimi centr, ter v veliki meri tudi ekonomsko pogojena tradicionalna navezanost JLA na BiH in posledične naivne reakcije predsedstva BiH pred vojno

⁶⁷ JLA naj se v Sloveniji sploh ne bi zares borila.

Nikoli ne bomo mogli zagotovo ugotoviti, zakaj je bila BiH skoraj popolnoma nepripravljena na reakcijo JLA in zakaj je bila predvsem muslimanska stran skoraj popolnoma neoborožena. A kot enega od pomembnih vzrokov, ki so bistveno vplivali na začetek spopada na ozemlju BiH, lahko izpostavimo ekonomsko in materialno navezanost JLA na to republiko ter posledično naivnost vodstva in elit v BiH, ki je verjelo, da bodo ekonomski vzroki prevladali nad nacionalističnimi. Kot pišeta Gow (1996) in Meier (1996) je bil center vojaške industrije SFRJ na njenem ozemlju, tako da je bila JLA življenjsko odvisna od pomembnih industrijskih središč v tej republici. Razumljivo, je, da so si Srbi želeli nadzor nad najpomembnejšimi industrijskimi središči v BiH, tako da nam to lahko tudi do določene mere razloži močno podporo ZRJ srbski strani v spopadu na ozemlju BiH. Ta vpletenost je poleg sodelovanja samih enot bivše JLA v spopadih⁶⁹ obsegala tudi logistično pomoč, izobraževanje kadrov, težko oborožitev ...

Med nastajanjem strategije preživetja za Bosno in Hercegovino so Izetbegović in drugi muslimanski politiki naredili odločilno napako. Prepričani so bili, da se bo jugoslovanska vojska v BiH obnašala drugače kot na Hrvaškem. Zaradi močne vsidranosti⁷⁰ vojske v republici, na kar so na muslimanski strani pogosto opozarjali, naj bi ta naklonjenost podprla ohranitev osrednjega območja Bosne kot svoje baze in že zaradi interesov številnih, v Bosni živečih družinskih članov, naj bi težila k utrditvi miru. (...) Takšno stališče je bilo ocenjeno kot izraz politične naivnosti; prispevalo je tudi k temu, da si muslimanska stran ni prizadevala vzpostaviti lastne oborožene sile ali pa je s tem zamujala. Tako je popolna neopremljenost in nepripravljenost muslimanskih vojaških enot Srbom nudila odlično izhodišče za začetek vojne na ozemlju BiH in za relativno velike uspehe na začetku vojne. Nabavo nujno potrebnega orožja je zdaj onemogočal že mednarodni embargo (Gow, 1996 :293–294). Sam embargo je koristil predvsem srbski strani in v povsem podrejen položaj postavljala Muslimansko stran.

Izetbegović in celotno vodstvo BiH se je znašlo v izredno konfliktni in »zmedeni« situaciji. Želeli so si ustanovitev večnacionalne države, sestavljene iz treh enakopravnih narodov, a samo ustanovitev so zavračali Srbi, ki so si želeli prevladujoče vloge. Velikega navdušenja niso kazali niti Hrvatje, ki so se želeli priključiti novi nekomunistični Hrvaški. Odnos BiH do

⁶⁸ Našteto bi se zgodilo, če bi samostojna postala samo Hrvaška, a ekonomske posledice za skupno državo bi bile še veliko hujše, saj se je za samostojnost odločila tudi Slovenija (če pa se osamosvojita ti dve republici, bi se osamosvojili tudi BiH in Makedonija).

⁶⁹ Ko se je JLA uradno umaknila iz ozemlja BiH, je pustila velik del težkega orožja pod nadzorom bosanskih Srbov, mnoge enote pa so tudi le zamenjale uniforme.

skupne države se je tudi popolnoma razlikoval od npr. odnosa Slovenije in Hrvaške do skupne države⁷¹. Ob vsem tem me niti ne čudi veliko zaupanje Izetbegovića in vodstva BiH v SFRJ in v JLA, saj je Izetbegović verjel v vezi in v navezanost, ki jih je imela vojska z Republiko in z njenim prebivalstvom. Poudariti je potrebno tudi vzroke za samo navezanost muslimanov na to državo, saj so v okviru te države prejeli narodnostne pravice oziroma bili proglašeni za narod⁷². Vodstvo BiH je popolnoma napačno ocenilo situacijo na njenih tleh in to celo do te mere, da je na začetku spopadov prosilo JLA, naj loči sprti strani.

V veliki meri le ekonomski interesi paravojaških enot, ki so sodelovale pri bojih na ozemlju BiH, ter med drugimi, tudi ekonomski vzroki za njihovo uporabo na terenu.

Srbska vojska je na začetku spopadov računala na precej krajšo vojno. Kot eden glavnih dejavnikov, ki so vplivali na upad njene moči, lahko omenim pomanjkanje novih nabornikov tako na ozemlju ZRJ kot na ozemlju Republike Srbske. Kot pomemben dejavnik v spopadih so se čedalje bolj začele pojavljati srbske paravojaške enote. Kot sem že omenil, so sodelovale z JLA, a njihova največja motivacija je bila možnost plenjenja po razrušenih vaseh in mestih. Kot primer naj navedem napad na mestece Bijeljina aprila 1992, še čisto na začetku spopadov. Mestece so napadli Arkanovi Tigri⁷³, v treh dneh so pobili preko 500 muslimanov. Sledilo je plenjenje po osvojenem mestecu, Arkan sam naj bi za osvojitve mesta dobil okoli 2 milijona takratnih nemških mark. Kot drugi primer naj navedem »alejo ostrostrelcev« v Sarajevu, na kateri so srbski ostrostrelci sistematično streljali na civiliste. Za vsako zadeto tarčo naj bi dobili od 100 do 500 mark. Določene postojanke naj bi oddajali tujim bogatašem, ki so si želeli človeških trofej⁷⁴ (glej Pirjevec, 2003: 133–140).

Ekonomska navezanost SFRJ na Evropo in ekonomsko podkrepljeni konflikti med evropskimi državami ter posledično v veliki meri ekonomsko vplivani mednarodni sporazumi o razrešitvi krize v BiH in posledični spopadi med muslimanskimi in hrvaškimi enotami; kot posreden vpliv naj omenim ekonomske dejavnike, ki so vplivali na učinkovitost posredovanja mednarodnih enot

⁷⁰ Na ozemlju BiH je bil center oborožitvene industrije SFRJ (glej Gow (1996); glej Meier (1996)).

⁷¹ V okviru SFRJ so bili Muslimani prvič priznani kot narod in ne le kot religija.

⁷² Muslimani, pisani z veliko začetnico so bili narod in so se smeli opredeljevati za muslimane; muslimani, pisani z malo začetnico, pa so bili »le ena« izmed verskih skupnosti.

⁷³ To je bila medijsko najbolj razvpita in zato tudi najbolj znana srbska paravojaška skupina.

Mednarodna skupnost si je prizadevala za umiritev spopadov v BiH, vendar je pri tem pokazala veliko mero neodločnosti. Trdim tudi, da je bil tudi vpliv mednarodne skupnosti na vojno na tem ozemlju pod močnim ekonomskim vplivom. Kot glavni vzrok, ki je vplival na stopnjevanje spopadov na ozemlju BiH, lahko izpostavim embargo mednarodne skupnosti, saj je le-ta bistveno pripomogel k dolgi premoči srbske vojske nad muslimansko. Tudi ko so se Muslimani zavedeli, da je vojna s srbsko vojsko neizogibna, se niso mogli pravočasno oborožiti in tako vsaj delno preprečiti genocida, ki se je izvajal nad njihovim prebivalstvom. Na neodločnost posredovanja mednarodne skupnosti so med drugim bistveno vplivali tudi naslednji ekonomsko povezani vzroki.

- Evropska skupnost se je zaradi geografske bližine, zaradi obstoječe trgovine ter tudi zaradi grožnje evropskemu miru čutila odgovorno za SFRJ. Na državo je gledala predvsem kot na evropski problem. Vse članice Evropske skupnosti pa so dosegle soglasje glede podpore ohranitve celovitosti SFRJ.
- Med članicami ES je stališče, da mora Jugoslavija ostati enotna, najbolj zagovarjala Francija (Wood v Šterbenc, 2000: 43). Pomemben dejavnik, ki je vplival na francosko vodstvo, je bil prav gotovo strah, da bi neodvisnost Hrvaške in Slovenije lahko povečala nemško vplivno območje v srednji Evropi. Ta strah je temeljil na stari nemški želji po ekonomskem prodoru v jugovzhodno Evropo, ki so jo v 19. stoletju izražali nemški ekonomisti. Tudi Nemčija je v tem času zagovarjala enotnost problematične balkanske države. Poleg Nemčije so tudi ZDA popolnoma podpirale ohranitev enotnosti SFRJ.
- V tem času so se želele ZDA vsaj delno umakniti z evropske politične scene. Eden pomembnih vzrokov, zaradi katerega so poizkušale reševanje krize v bivši SFRJ prepustiti ES, se izraža tudi v nastopu Ralpa Johnsona, urednika ameriškega zunanjega ministra pred senatnim odborom; citiram: «Evropske trgovske in investicijske zveze z Jugoslavijo daleč presegajo naše. Ker gre v Evropo 80 odstotkov vse jugoslovanske trgovine (...) in ker sta Nemčija in Italija največja posamična trgovinska partnerja Jugoslavije (...), je primerno, da ES prevzame vodstvo» (Lukic in Lynch v Šterbenc, 2000: 45).

⁷⁴ Te navedbe moramo seveda jemati z rezervo, saj je vsaka vojna polna najrazličnejših govoric. Kakorkoli že, pa je neovrgljivo dejstvo, da so paravojaške skupine po celotnem območju svojega delovanja izvajale obsežne plenilske akcije in da se je v ZRJ dalo to blago kupovati po izredno nizkih cenah.

*Kot ekonomsko manj pomemben vzrok spopada v BiH lahko omenim še velikosrbske težnje Miloševića in velikohrvaške težnje Tudjmana po ozemlju BiH in posledično željo po spremembi etnične sestave ozemlja*⁷⁵

Že v poglavju o Hrvaški sem pisal o dogovorih med Tudjmanom in Miloševićem o razdelitvi BiH. Milošević je želel ZRJ priključiti vse predele, kjer so bili Srbi v večini, ali naj bi po zgodovinski pravici pripadali Srbiji; medtem ko si je Tudjman želel predvsem okrepiti zaledje Dalmacije, tako da se je bil pripravljn, na račun Srbov, odpovedati gospodarsko perspektivnemu delu Posavine⁷⁶. Ti predeli so bili ločeni tako od ZRJ kot od morja z ozemljem, kjer so bili v večini Muslimani. Velik obseg etničnega čiščenja in silovitost le-tega je imela korenine prav v dogovoru med tema dvema politikoma. Posledica tega dogovora so bili tudi spopadi med Hrvati in Muslimani. Hrvaška vojska se je borila z muslimansko predvsem v krajih, ki jih je Tudjman želel vključiti v »veliko Hrvaško«, a je v njih bil večinski delež prebivalstva muslimanski. Pomemben razlog za silovite spopade med Muslimani in Hrvati je bila tudi sprememba etnične strukture prebivalstva kot posledica etničnega čiščenja oziroma porast muslimanskega prebivalstva na hrvaških delih BiH (glej Magaš in Žanič, 2001: 171–177).

5.4 Srbija in Črna gora (ZRJ)

Na ozemlju Srbije in Črne gore (poznejše ZRJ) je potekal prvi večji spopad⁷⁷ na ozemlju SFRJ, leta 1999 pa se je s končanjem napadov zveze NATO⁷⁸ na ozemlju te države tudi zaključilo obdobje, ki ga obravnavam v tem diplomskem delu. Oboroženi spopadi na ozemlju te republike so ali potekali na ozemlju Kosova⁷⁹ ali pa so bili neposredna posledica kosovske problematike, tako da je bil glavni ekonomsko pogojeni vzrok za oborožen spopad na ozemlju ZRJ tako naslednje.

Slab ekonomski položaj tako Kosova kot ostalih delov ZRJ

Le-ta, kot piše Jovič (2003: 266), ne bi bil tako problematičen, če ne bi glavna nezadovoljstva Albancev izvirala iz ekonomskega primerjanja z drugimi republikami in

⁷⁵ Sicer želje po združitvi celega naroda v eni državi niso ekonomske, a če bi Tudjmanovi in Miloševići načrti uspeli, bi si tako Hrvaška kot Srbija priključili obsežna ozemlja BiH, s tem pa bi dosegli tudi ekonomske koristi. Menim, da ekonomski motiv sicer ni primarni, a je vseeno pomemben in ga ne smemo zanemariti.

⁷⁶ Hrvaške vojska se je umaknila iz rodovitne Posavine, čemur je sledila srbska zasedba tega območja ter velik izbruh nasilja nad prebivalstvom na tem območju.

⁷⁷ Prvi večji spopad med spopadi, ki jih obravnavam v tem diplomskem delu.

⁷⁸ Posredovanje zveze NATO v ZRJ so trajali potekali med 24.03.1999 in 09.06.1999.

⁷⁹ Napadi zveze NATO so sicer potekali po celotnem ozemlju ZRJ, a so bili pretežno posledica kosovskega problema.

drugimi narodi SFRJ. Razlika v razvitosti med Kosovom in ostalimi republikami se je povečevala in to kljub temu, da se je ta pokrajina razvijala hitreje od drugih republik SFRJ. Pomemben razlog za tak razvoj dogodkov je bil tudi izredno velik porast prebivalstva v tej pokrajini⁸⁰ (kot vidimo v tabeli 4.5, se je prebivalstvo povečalo za več kot 20 odstotkov) ter tudi velika neučinkovitost investicij v to pokrajino (glej Jovič, 2003: 265–273; glej Stambolič v Jovič, 2003: 270). Tako je bila sama brezposelnost na Kosovu v osemdesetih kar 3,33-krat večja kot drugje po bivši SFRJ⁸¹ (Gow, 1992: 64). Na vsako novo delovno mesto se je prijavilo v povprečju 43 kandidatov in v takšnih razmerah je postala tudi nacionalna struktura zaposlenih izredno pomembna. Odstotek Srbov med delovno aktivnim prebivalstvom je znašal okoli 17 odstotkov, odstotek Albancev pa okoli 74 odstotkov; a med zaposlenim prebivalstvom je odstotek Srbov skoraj za dvakrat presegal njihov delež med aktivnim prebivalstvom, saj je bilo kar 26 odstotkov zaposlenega prebivalstva srbske narodnosti, medtem ko je bil delež albanskega prebivalstva celo manjši od njihovega deleža med delovno aktivnimi, le okoli 65 odstotkov (glej Jovič, 2003: 267–268)⁸².

Nezmožnost zaposlitve so tako še posebej težko doživljali mladi ter izobraženi ljudje, ki so v izredno težkih razmerah končali študij na univerzi v Prištini⁸³. Skladno s svojo izobrazbo so imeli tudi velika pričakovanja. A ti mladi izobraženci se niso mogli vključiti v ekonomsko strukturo Kosova in tako je razumljivo, da je nezaposlenost, nezmožnost preskrbovanja ponavadi velike družine povzročala velike in množične frustracije med kosovskimi prebivalci albanske narodnosti. Frustracije pa so se še stopnjevale zaradi občutka manjvrednosti in brezizhodnosti ob pogledu na veliko boljše situirane prebivalce tako srbske narodnosti na Kosovu kot na prebivalce drugih republik Okrepilo jih je seveda tudi povečevanje inflacije ter upadanje že tako nizkega standarda. Nemire na Kosovu so začeli prav študentje kot predstavniki skupine, ki je najprej opazila svojo neenakopravnost. Začeli so z demonstracijami, ki so se razvile v velike nemire, ko se jim je pridružilo še izredno veliko število drugih prebivalcev albanske narodnosti. Lahko rečem, da so bile študentske demonstracije le nekakšna vžigalna vrstica, ki je sprožila že dolgo spečo bombo na Kosovu (glej Gow 1992; glej Jovič, 2003).

⁸⁰ Leta 1981 je v tej pokrajini živelo 1, 585, 000 prebivalcev. Leta 1989 pa že 1, 700, 000.

⁸¹ Na 1.000 prebivalcev je bilo le 109 zaposlenih Albancev (258 Črnogorcev, 228 Srbov)

⁸² Avtor nadalje navaja, da razlika sicer ni bistvena a v tedanjih razmerah, kjer je bilo vsako novo delovno mesto potencialno bojno polje, je bila ta razlika pomemben razlog za razpravo.

»Ne glede na represijo in omejitve informacij in ne glede na politične aktivnosti in na ignoranco, predsodke in sovraštvo je bil ekonomski položaj Kosova nedvomno vzrok nemirov v leti 1981 (Gow, 1992: 68).«

Velika ekonomska kriza v ZRJ

Na potek in sprožitve nasilja na ozemlju ZRJ je vplivalo tudi katastrofalno ekonomsko stanje v tej državi. Vodstvo države je potrebovalo nekaj, kar bi pozornost prebivalstva preusmerilo, da se le-to ne bi več tako močno zaznavalo razmer, v katerih živi. Reševanje »zibelke srbstva« pred »albansko nevarnostjo« je bil pravi vzrok za odločno vojaško akcijo na Kosovu, prebivalstvo je še enkrat pozabilo na razmere, v katerih je živelo, in podprlo svoje vodstvo. Odločno posredovanje vojske je po drugi strani sprožilo odločnejši albanski odgovor in s tem še večje nasilje in še dodaten izgovor za ponovno posredovanje srbske vojske⁸⁴.

⁸³ Kosovo je imelo tretjo največjo univerzo v SFRJ, z okoli 50000 študenti.. Jovič (2003: 286) tudi piše, da je leta 1978 vsak tretji prebivalec Kosova bil v procesu izobraževanja.

⁸⁴ Na sam oborožen spopad so vplivali še drugi ekonomski vzroki: ekonomski kolaps Albanije zaradi »piramid«, rudna bogastva Kosova.

6. ZAKLJUČEK

Temeljni cilj pričujočega diplomskega dela je bila analiza ekonomskih vzrokov, ki so vplivali na sprožitev in potek oboroženih spopadov na ozemlju SFRJ. Tako sem na začetku tega diplomskega dela postavil hipotezo, v kateri sem trdil, da so ekonomski vzroki najpomembnejši posamični vzroki za začetek oboroženega spopada na njenem ozemlju. Zaradi lažjega dokazovanja sem iz glavne hipoteze izpeljal še delovno hipotezo, v kateri sem trdil, da so ekonomski vzroki pomembno vplivali na zmanjšanje pomena centraliziranih virov moči in zaradi tega je prišlo do oboroženega spopada in razpada države.

V obdobju obstoja SFRJ je bil ekonomski vir moči tisti temeljni dejavnik, ki je vplival na sam potek razvoja in porazdelitve drugih virov moči med njenimi sestavnimi deli. Način porazdelitve moči je vplival na čedalje večjo ekonomsko in posledično politično moč in s tem na samostojnost posameznih republik. Republike so se v čedalje večji meri borile za svoje interese in ne za interese celotne federacije. Neposredna posledica povečevanja samostojnosti republik je bilo zmanjševanje moči zvezne oblasti in njena nezmožnost delovanja za koristi celotne SFRJ. Na upad moči zveznih oblasti je pomembno vplivala tudi Titova smrt, saj je zvezna družbena moč v veliki meri temeljila na kultu osebnosti Josipa Broza - Tita. Posledično je bila zvezna vlada nesposobna za kakršnekoli resne in učinkovite reforme, ki bi umirile čedalje večjo politično ideološko in ekonomsko krizo. Poleg zveznih oblasti bi razpad države najbolj prizadel zvezno vojsko JLA. Le-ta je bila kot vojska celotne države življenjsko odvisna od njenega prebivalstva ter od same ekonomske moči in velikosti države, tako da je tudi z nasiljem poizkušala preprečiti njen razpad. Z veliko gotovostjo lahko zatrdim, da je na ozemlju SFRJ prišlo do velikega povečanja stopnje nasilja, ki je preraslo v oborožen spopad, ravno zaradi njenega katastrofalnega gospodarskega položaja, tudi JLA se je postavila na srbsko stran predvsem zaradi želje po novi veliki in ekonomsko močni državi.

Ekonomski vzroki so vplivali na začetek nasilja na ozemlju vseh republik, v katerih je prišlo do večjih izbruhov nasilja. Tako je bil eden najpomembnejših dejavnikov za nenaden izbruh spopadov na Kosovu, s tem pa za oborožene spopade na tleh SFRJ, ravno katastrofalen ekonomski položaj Albancev v tej pokrajini. Pomemben moment pri sprožitvi tega prvega vala spopadov je bila tudi razlika v ekonomskem položaju srbskih in črnogorskih prebivalcev na Kosovu in večinskega albanskega prebivalstva. Na željo Slobodana Miloševića, da si popolnoma podredi Kosovo, je prav gotovo vplivalo tudi veliko bogastvo te pokrajine z

gospodarsko pomembnimi rudami⁸⁵. Oborožen spopad na Kosovu je bil le začetek dolgega niza spopadov, ki so se nadaljevali v Sloveniji, končali pa šele na ozemlju ZRJ.

Za naslednji mejnik v tem nizu lahko vzamem vojno v Sloveniji, ki jo je začela JLA neposredno po razglasitvi slovenske samostojnosti, predvsem ker bi jo razpad države življenjsko ogrozil. Po tej vojni se je sama JLA preusmerila na druge cilje. Vodstvo zvezne vojske se je povezalo s Slobodanom Miloševićem, saj je le-ta tej »vojski brez države« ponudil novo, relativno veliko in ekonomsko dovolj močno državo, ki si jo mora le še priboriti. JLA je tako svoje vojaške zmogljivosti skoraj popolnoma podredila ciljem srbskega vodstva, ki si je za naslednji cilj izbralo Hrvaško in BiH, saj si je želelo podrediti čim večje dele njihovih ozemelj.

Naslednji cilj srbskega vodstva je bila na tak spopad skoraj popolnoma nepripravljena Hrvaška. Gospodarstvo je v veliki meri prisotno tudi skozi celotno trajanje nasilja na ozemlju te republike. Tako je bila hrvaška slaba pripravljenost na obrambo v določeni meri tudi posledica njenega gospodarskega položaja, v veliki meri pa posledica dogovora Milošević–Tudjman in možnih tudi gospodarskih koristi za Hrvaško. Ekonomski interes je, poleg narodnostnih vprašanj, tudi vodil potek in smer operacij srbske vojske na Hrvaškem⁸⁶.

Na koncu moram omeniti še oborožen spopad, do katerega je prišlo na ozemlju ZRJ. Kot sem že ugotovil, so bili ekonomski dejavniki izredno pomembni za sam upor albanskega ljudstva, in lahko tudi zatrdim, da je bila ravno ekonomija eden glavnih vzrokov, da je do odločnejšega posredovanja proti ZRJ prišlo šele leta 1999.

Ekonomski dejavniki pa so na nasilje vplivali tudi na drugačen način. Ozemlje SFRJ je bilo gospodarsko močno povezano z Evropo, zato je ta tudi prevzela mednarodno razreševanje krize na tem ozemlju. Zaradi velike ekonomske navezanosti SFRJ na evropsko tržišče je tudi preostali svet gledal na to krizo predvsem kot na evropski problem⁸⁷. Neučinkovitost tega posredovanja je bila predvsem posledica popolne nesposobnosti oblikovanja skupne evropske

⁸⁵ Kosovo ima najbogatejša nahajališča svinca v Evropi in največja nahajališča premoga na Balkanu.

⁸⁶ Govorim predvsem o željah po zasedbi gospodarsko pomembnih območij, predvsem pa željah po izhodu na morje.

⁸⁷ Omenjam le dejavnike, relevantne za to diplomsko nalogo. Poleg tega je bilo pomembna tudi kriza legitimnosti NATO, vojna v zalivu, želja po prepustitvi evropske varnosti v evropske roke (delno tudi zaradi ekonomskih dejavnikov).

politike. Nesposobnost lahko označimo kot posledico ekonomskih dejavnikov oziroma možnih ekonomskih sporov med najmočnejšimi evropskimi državami⁸⁸.

V diplomskem delu sem dokazal, da so bili ravno ekonomski vzroki bistveni za spremembo porazdelitve družbene moči, saj se je ta v veliki meri preselila iz zvezne države na republike, to pa je bil eden od temeljnih vzrokov za začetek oboroženega spopada na ozemlju SFRJ. Delovno hipotezo lahko sprejemem. Sprejemem lahko tudi glavno hipotezo, saj trdim, da so bili ravno ekonomski vzroki najpomembnejši posamični vzroki za razpad SFRJ.

Pri tem pa ne smemo zanemariti tudi drugih vzrokov, kot je predvsem izbruh nacionalizma, a tudi za druge vzroke velja, da so nanje bistveno vplivali ravno ekonomski vzroki.

Omeniti moram, da le s pomočjo ekonomske razlage ne morem popolnoma razložiti vzrokov za začetek in potek nasilja na ozemlju bivše SFRJ. Za podrobnejšo analizo tega problema je potrebno še upoštevanje drugih neekonomskih teorij. Kot primer naj navedem predvsem teorijo Beverly Crawford (Crawford in Liptschutz, 1998) o politizaciji kulture. V diplomskem delu je poudarek na ekonomskodeterminističnem pogledu na nasilni razpad SFRJ. Če vzamemo za dejstvo, da so bili narodi SFRJ zaradi zgodovinsko pogojene politizacije kulture že tako ali tako do določene mere nagnjeni k nasilju, ter upoštevamo ugotovitve tega diplomskega dela, da je ravno centralno močna komunistična oblast vplivala in pogojevala mirno razreševanje konfliktov, potem nas ugotovitev, da so ekonomski vzroki bistveno vplivali na oslabitev centralne oblasti, sama pripelje do zaključka, da je ekonomija bistveno vplivala na razpad SFRJ.

Na ozemlju SFRJ se je z letom 1981 začel nek proces razpada države, ki ga je v največji meri zaznamoval največji oboroženi spopad na evropskih tleh po letu 1945. Res je, da lahko govorimo tudi o spontanem izbruhu nasilja, o narodnostnih problemih, ki so se pojavljali med narodi SFRJ že vse od njenega nastanka naprej. Res je tudi, da je imel proces nasilnega razpada SFRJ nekaj glavnih protagonistov, ki bi s svojim delovanjem lahko bistveno vplivali na samo stopnjo nasilja na ozemlju SFRJ. Ti ljudje so v pravem trenutku videli priložnost, da ponudijo svojemu narodu prave odgovore na vprašanja, ki so se porajala, predvsem ob propadanju zaupanja v skupno državo. Večina teh odgovorov je izvirala iz nacionalističnih

⁸⁸ Kot nov dejavnik evropske politike se je pojavila ponovno združena Nemčija.

teženj posameznih narodov, iz teženj, katerih oblika je bila predvsem posledica narodove zgodovine. Izpostavljanje teh dejavnikov in sama koncentracija moči v rokah teh oseb pa sta bila v veliki, če ne celo v večinski meri posledica ekonomskih vzrokov.

7. LITERATURA

- 1 **Baalam N. Michael, Veseth Michael** (1996): Introduction to International Political Economy, Prentice Hall, New Jersey.
- 2 **Babič, Stojan, Tašič Ivan** (2002): Transition experience and prospects for growth: the case of Serbia and Montenegro (collected and prepared for the conference Global development network on explaining economic growth,), Faculty of economics, Riga
- 3 **Bajt, Aleksander, Štibler Franjo** (2002): Ekonomija: ekonomska analiza in politika, Založba GV, Ljubljana
- 4 **Bunc, Mirko** (1988): Politična ekonomijain tržno gospodarstvo, ČGP Delo, Ljubljana
- 5 **Bunc, Mirko, Kampuš Trop Vida** (1997): Uvod v politično ekonomijo tržnega gospodarstva, Založba moderna organizacija, Maribor
- 6 **Crawford, Beverly, Lipschutz D. Ronnie** (1998): The Myth of Ethnic Conflict: International and area studies research/Number 98. University of Columbia, Barkley
- 7 **Ferfila, Bogomil** (1992): The End Of Utopia:Reforms of Former Communist Countries, Delavska enotnost, Ljubljana
- 8 **Goranovič, Sanja** (2000): Analiza gospodarske situacije ZR Jugoslavije v zadnjem desetletju (1991-2001): Diplomsko delo, Ekonomska falkulteta, Ljubljana
- 9 **Gow, James** (1992): Legitimacy and the Military: The Yugoslav Crisis, Pinter Publishers, London
- 10 **Grizold, Anton** (1992): »Oblikovanje slovenske nacionalne varnosti«. V: Anton Grizold (ur.): Razpotja nacionalne varnosti. FDV, Ljubljana
- 11 **Grizold, Anton** (1999): Obrambni sistem Republike Slovenije, Visoka policijsko varnostna šola, Ljubljana
- 12 **Haralambos, Michael, Heald Robin** (1994):Uvod u sociologiju, Nakladni zavod Globus, Zagreb
- 13 **Howard, Dick, Vincent J.H. Houben, J. Thomas Lindblad, Thee Kian Wie** (2002): The Emergence of a National Economy: An Economic History of Indonesia, 1800-2000, University of Hawaii
- 14 **Hrovatin, Alenka** (1998): Uvod v gospodarstvo, Ekonomska falkulteta, Ljubljana
- 15 **Jovič, Dejan** (2003): Jugoslavija, država, koja je odumrla, Prometej (Zagreb) i Samizdat (Beograd)

- 16 **Klein, V. Patricia, Helwig M. Arthur, McCrea P, Barbara** (1998): Struggling with the communist legacy: Studies of Yugoslavia, Romania, Poland and Czechoslovakia, Columbia University press, New York
- 17 **Klemenčič, Mladen** (1993): ACTA GEOGRAPHICA CROATICA, 28, str. 1-245 Zagreb, 1993
- 18 **Kotnik, Igor, Garb Maja** (1998): »Kronologija«. V: Anton Grizold (ur.): Perspektive sodobne varnosti: iz obramboslovnih raziskav II. FDV, Ljubljana
- 19 **Lah, Marko** (2000a): Makroekonomsko okolje, Visoka šola za management, Koper
- 20 **Lah, Marko** (2000b): Temelji ekonomije, Fora, Ljubljana
- 21 **Magaš, Branko, Žanič Ivo** (2001): The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1991-1995, Creative Print and Deisgn, Wales, Ebbw
- 22 **Malešič, Marjan** (1994): »Tri teoretične perspektive sodobne varnosti«. The Public/Javnost,1, 4, str 97-104.
- 23 **Malešič, Marjan** (1998): »Fragmenti iz analize vojne v Sloveniji«. V: Anton Grizold (ur.): Perspektive sodobne varnosti: iz obramboslovnih raziskav II. FDV, Ljubljana
- 24 **Malešič, Marjan** (1998): »Propaganda v bosansko-hercegovski vojni«. V: Anton Grizold (ur.): Perspektive sodobne varnosti: iz obramboslovnih raziskav II. FDV, Ljubljana
- 25 **Mann, Michael** (1986): The sources of social power: vol.1: a history of power from the begining to A. D. 1760, Cambridge University Press, Cambridge.
- 26 **Meier, Viktor** (1996): Zakaj je razpadla Jugoslavija, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana
- 27 **Mikuletič, Marko** (2001): Ekonomske sankcije po hladni vojni (primerjalna analiza): Diplomaska naloga, FDV, Ljubljana
- 28 **Nanut, Karlo** (2002): »Struktura in notranja dinamika osamosvojitvene vojne«. V: Janez Prezelj (ur.): Slovenska osamosvojitve 1991 pričevanja in analize. Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev Slovenija, Ljubljana, str. 233-268.
- 29 **Pirjevec, Jože** (1995): Jugoslavija 1918-1992: Nastanek, razvoj in razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije, Založba Lipa, Koper
- 30 **Pirjevec, Jože** (2003): Jugoslovanske vojne 1991-2001, Cankarjeva založba, Ljubljana
- 31 **Prezelj, Iztok** (2000): Varnost sodobne družbe kot večdimenzionalni pojav (oblikovanje metodološkega modela proučevanja ogrožanja varnosti): Magistrsko delo, FDV, Ljubljana

- 32 **Prunk, Janko, Ivanič Martin** (1996): Osamosvojitve Slovenije, Založba grad, Ljubljana
- 33 **Repe, Božo** (2002): »Jugoslovanske notranjepolitične razmere in slovenska osamosvojitve«. V: Janez Prezelj (ur.): Slovenska osamosvojitve 1991 pričevanja in analize. Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev Slovenija, Ljubljana, str. 23-32
- 34 **Savič, Nebojša, Pitič Goran** (1999): Eurotransition-challenges and opportunities. 1. izdaja, Mediacycenter and Economics Institute, Beograd, 151 str.
- 35 **Senjur, Marjan** (2002): Razvojna ekonomika – teorije in politike gospodarske rasti in razvoja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
- 36 **(1987)** Statistički godišnjak SFRJ, Savezni zavod za statistiku, Beograd
- 37 **Strange, Susan** (1995): Države in trgi, Znanstvenoin publicistično središče, Ljubljana
- 38 **Strle, Urška** (2000): Vojna v moderni družbi: Diplomatska naloga, FDV, Ljubljana
- 39 **Smelser, J. Neil, Swedberg Richard** (1994): The Handbook of Economic Sociology, Princeton University Press, New York
- 40 **Szayna, S. Thomas, Zanini Michaele** (2000): Identifying Potential Ethnic Conflict: Application of Process Model, RAND, Santa Monica
- 41 **Šterbenc, Primož** (2000): Odnos pomembnih držav do krize v bivši republiki Jugoslaviji – s poudarkom na Bosni in Hercegovini: Magistersko delo, FDV, Ljubljana
- 42 **Wallenstein, Peter, Sollenberg Margerita** (2001): »Armed Conflicts 1989-2000«. V: Journal of peace research, 38, 5, September 2001, str. 629-644

Viri na medmrežju

- 43 **Ferk, Lidija** (2002): Preobrat ampak še bolj navzdol [elektronska verzija]. Večer. Sobotna priloga. Sobota, 13.07.2002, str. 38
- 44 **Haag pripravlja nove obtožnice** .(2003, 06.04), na http://24ur-com/naslovnica/svet/20030406_2022901.php (15.04.2003)
- 45 **Mali, Mladen** (2000): Trgovca Tudjman in Milošević [elektronska verzija]. Večer, Torek, 30.05.2000, str 6
- 46 **Podlistek, Roman** (2001) : Brionska deklaracija [elektronska verzija]. Večer, Petek, 17.08.2001, str 1
- 47 **Podlistek, Roman** (2001) : Odmevi hrvaških dogodkov v Bosni in Hercegovini [elektronska verzija]. Večer, Torek, 28.08.2001, str 1

- 48 **Uppsala Conflict Data Program**, na http://www.pcr.uu.se/research/UCDP/UCDP_toplevel.htm (28.9.2003)
- 49 **Žalna slovesnost za Stamboličem**.(2003, 07.04), na http://24ur-com/naslovnica/svet/20030407_2022937.php (15.04.2003)